

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE EN VOLKSKULTUUR

Orgaan van de Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen
de Dienst voor Volkskundige Enquêtes in Vlaanderen
en het Internationaal Studiekomitee voor Ommegangsreuzen

Hoofdredactie: Renaat van der Linden, Marc Jacobs
Godveerdegemstraat 17, 9620 Zottegem

Redaktiesekretariaat en ruildienst: Arnold Eloy
Biblioteek K.B.O.V., Kraanlei 65, 9000 Gent

Redactie: Maurits Broeckhove, Marcel Daem, René Haeserijn, Roeland Van de Walle

Recensiedienst: Marc Jacobs

INHOUD

- C. MELCKENBEECK, Vlaamse en andere reuzen in Spanje. 154
- M. DAEM, Gentse ommegangsreuzen en -dieren in de 17de eeuw (vervolg). 155
- J. DE VUYST. Columbia, verdwenen likeurstokerij te Borsbeke.
Exotische naamgeving voor produkten. Rijkdom van etiketten.
Karnavalreklame in Aalst 179
- Bondsnieuws**
- L. BEYENS, R. VAN DE WALLE, A. ELOY. *Aktiviteitenverslag K.B.O.V. 1991*
Jaarverslag Museum v. Volkskunde. Biblioteek. 208
- Volkskundige enquêtes in Vlaanderen**
- H. DARAS. Verering van tandheiligen in de provincie Vlaams-Brabant
en Brussel anno 1990-92 anno 1990-1992 (vervolg) 187
- Levend volksleven**
- R. VAN DER LINDEN, De stripheld Jommeke, wijn en koeken 154
- Boekbespreking**
- A.K.L. THIJS. *Van Geuzenstad tot katholiek bolwerk. Maatschappelijke*
betekenis van de kerk in contrareformatisch Antwerpen. R.v.d.L. 212
- A. BLOK. *De Bokkerijders.*
Roversbenden en geheime genootschappen in de landen van Overmaas
(1730-1774). D. Lamarcq 213

VLAAMSE EN ANDERE REUZEN EN REUZINNEN IN SPANJE

Nummer 2 van de huidige jaargang seinde de triomf van Canteclaer en echtgenote Rode in Sevilla en kondigde tegelijk de aanwezigheid van Vlaanderen in Matadepera aan. Intussen verscheen een officiële catalogoog van de Reuzen en Reuzinnen in Matadepera

VIII Ciutat Gegantera II Trobada internacional de Gegants 17 - 19 juliel 1992

(88 blz.) Hij bevat ruim 290 kleurfoto's van reuzen en reuzinnen. Er waren 651 reuzen aanwezig, waarvan 70 uit vreemde landen: Portugal, Italië, Andorra, Frankrijk, België, Nederland, Engeland, Oostenrijk, Duitsland en Japan.

Voor Vlaanderen bemerken we o.a. De Beer van Vlierzele, Cesar en Cesarinnen van Serskamp, de reuzin van Grimbergen, de Evergemse Bloemisten, Agnes van Aalst. In elk officieus of officieel dokument kan een vergissing sluipen. U ziet ook Cyriel en Odette van de Reep te Geraardsbergen bij de deelnemers. Zij konden jammer genoeg niet vertrekken. Maar hun foto was reeds toegestuurd!

Verder nieuws in nummer 4.

C. Melckenbeeck

LEVEND VOLKSLEVEN

DE STRIPHELD JOMMEKE, WIJN EN KOEKEN

Van midden juli tot begin augustus '92 liep een tweetalig 'stripfestival' (Festival de la BD) in Koksijde (het zevende).

De organisatoren hebben het festival opgebouwd rond de figuur van Jommeke, het geliefde geesteskind van Jef Nijs. Kan dergelijke held niet (meer) op zijn eentje leven? De plaatselijke handelaars voelen zich betrokken partij bij de manifestatie rond en voor de jeugd. Volwassen lieden zijn ook trouwe bezoekers van dusdanig festival. Wat stellen we vast? De wijnhandelaar en -schenker Van Durme produceert een speciale 'stripwijn' en bakker Robert Inghelram die reeds menig verrassend initiatief nem, levert Jommekes-Koecken die het gelaat van de stripheld uitbeelden.

Gastronomie in de ruime zin verbreedert met Jommeke. Het verstrengelen van volkse elementen rond een feest of figuur is niet van vandaag. Het is intussen onze plicht de verschijnselen vast te leggen. Wie neemt het voortouw om ze te schiften en te schikken?

R.v.d.L.

GENTSE OMMEGANGSREUZEN EN -DIEREN IN DE 17de EEUW

(vervolg OVZ LXVII-1992-2, 87-98)

Inhoud en beschrijving

1. Een eerste brochure "*Devoten ende Vermakelicken Om-Ganck, Gedrukt by Michel Maes*" (s.d.) stipt aan dat alle stukken van de ommegang hersteld zijn en in nieuwe, uitmuntende staat verkeren.

De Reus, de Reuzin en de vier reuskens verschijnen op het einde van de ommegang, beduiden de verheven grootheid en nageslacht van Oostenrijk door en tot lof van het Allerheiligste Sacrament. Vergezeld van trommelaar en fluitspeler dansen zij op de maat van de muziek. De moed om te dansen - zo staat het in de brochure - danken zij aan de gedachtenis van het H. Bloed. In de taal van de rederijkers klinkt dit: *Den REUS met de REUSIN en al dees Jogh-ghesellen, / Die sullen aen het Volck met pracht voor ooghen stellen / Dat sy op desen dagh bethoonen blyden moet. / 't Is 't Heyligh BLOEDT dat hun soo aerdigh dansen doet.*

2. De tekst op de omslag van het tweede programma "*Vermaeckelycken Ghendtschen Om-Ganck, gedrukt bij H. Saetreuwer, 1687*", vestigt de aandacht der toeschouwers op de reuzen en de reuzendieren. De beschrijving is *verciert met stichtighe Ghesanghen, ende rym ende uytlegghingen van d'op-ghe-toyde Beesten.*

De inhoud omvat drie gedeelten:

- 1° het Kortbondigh Verhael van het H. Bloet van Mirakel;
- 2° de Onder-richtinghe over de processie van devotie, waarin vooraan de kinders opstappen met *vaentjes van 't Hoogh-weerdighste Sacrament*;
- 3° de Onder-richtinghe van de processie van recreatie of vanden ommegang.

In het inleidend woordje van de leerlingen van het kollege van de paters augustijnen drukken ze hun dankplicht uit: "*Dit lockt de Jonckheyt aen, om met ghebooghde voeten / De Heeren van de Stadt te kussen en te groeten, / Als sy saem hun Schôol dit Jaer de eere doen, Om met den Reus te gaen door wegghen schoon en groen*".

De ommegang of processie van rekreatie bestaat uit negen triomfwagens, twaalf opgetoide beesten, de twee reuzen-moren, zes reuzen. Het magistrat en het volk van Gent wordt begroet door trompetters, trommelaars en vendeliers.

Dan volgt de Maagd van Gent op een witte Leeuw: *Ick sit op eene Leeuw met witte krollen; / 'k en vroer in d'aerde niet, ghelyk de blinde mollen; / Ick draegh' t'hoofd in de Loch; / 'k ken vreesse gheen ghewelt, / Al wierdt den wreeden Turck met my in 't veldt ghestelt.*

DEVOTEN
ENDE VERMAKELICKEN
OM-GANCK

Ter Jaerlicke ghedachtenisse van het Heyligh
ende Miraculeus

BLOEDT,

By de P. P. Augustynen binnen GHENDT:

Om-gheleyt in Cavalcade door de Studenten van het Collegie
vande vòorschreven P. P.

Ende Op-ghedraghen aende seer Edele, Wyse, ende Voorzienighe Heeren
mijn Heer den HOOFD-BAILLIU, VOORSCHEPENEN, ende
ander Heeren van het Magistraet ende volck van GHENDT.

Door wiens miltheyt alle de Stucken vanden selven Om-ganck herstelt sijn
in een nieuwe ende uytmuntende forme

Te GHENDT, Ghedruckt by MICHEL MAES, Ghezwoone
Stadts-drucker, woonende op S. Pharailde-platse in't Groen Cruys.

Nadien volgt de Maagd van Vlaanderen op een zwarte leeuw.

Daarna: de feniks, symbool van de goddelijke liefde.

Een meisje op een dansende kermel verbeeldt de H. Kerk; ze is begeleid door een trommelaar en vijfelaar die de kermel naar hun vijfel doen dansen.

De Maagd op een zwaan verbeeldt het geloof: *In dit gheloof sal ick mynen snick, / Als 't Godt believen sal, gheven op eenen ooghenblick, / Om witter als een Swaen, / Den hemel in te gaen.*

De pelikaan verbeeldt de goddelijke liefde: *Maer, als den vrijen wil' de gaven had verloren, / Godt is voor ons rantsoen ghestorven en gheboren, / Ghelijck den Pellecaen de borste open doet, / Om 't leven aen sijn jonck te gheven met sijn bloet.*

Volgen twee herten waarop dorstige zielen zitten: *Ick heb' oock grooten dorst, / O Hemel, rijcken Vorst: / Ick haeck naer u, om dat ghy my wel smaect, / Ghelijck den Hert naer de Fonteyne haect.*

Volgt de zuiverheid der engelen op de eenhoorn: *Den Een-hoorn is een beest "Van een on-ghe-toomden Gheest: / Wreet van wesen, wreedt van kop "Met eenen scherpen hooren op: / Daer den Leeuw van loopen moet" die de wolven vrees aen doet.*

Het slottaferaal van de ommegang: eindelijk volgen de Reus en de Reuzin met hun vier kinderen. De tekst verheerlijkt de twee vorstenhuizen: Spanje en Oostenrijk, bijna eensluitend met de tekst uit de brochures van 1662 en deze van 1687 gedrukt bij M. Maes. Als toemaatje genieten de reuzen nog van een kermis-ghesang of kermisliedeken op de zangwijze "Laet ons sneuckelen". De volledige tekst van het reuzenlied leest u in ons boek *Reuzenliederen in Oost-Vlaanderen* (18). Een gedeelte uit de zesde stroof: *Danst een dansken met den Reus of Reusinne, ick gheef u keus: / Maeckt den dans onder Kinders en onder Mans. / En als ge moey ghespronghen zijt, naer langhen tijt, / Keert wederom, gaet stil en stom / Naer u huys sonder cruys om te slaepen, om te gaepen: Laet de rat loopen met de muys.*

De ommegang telt nog twee reuzenfiguren, de twee Indianen. Ze betekenen de bekering van ongelovige Indianen door het H. Sakrament des Autaars.

De brochure van drukker Saettreuer, Vermaeckelycken Ghendtschen Om-Ganck sluit met het jaargedicht, genoemd Jaer wijser: *sIngt hIer: sprInght, zYt VroLYCk, Mans, oVer UWen reUsen Dans.*

3. Onze derde studiebron voor 1687 is: *Triumphanten OMMEGANCK. Le Thriumphe. A. Gand, chez les Héritières de Maximiliaen Graet, au l'Ange 1687.*

Daarbij hoort een kopergravure met de 73 taferelen van de ommegang, gesigneerd *A V H fec.* De naam van de graveur hebben we niet kunnen achterhalen.

(18) M. DAEM, *Reuzenliederen in Oost-Vlaanderen*. Koninklijke Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, Gent, 1989, 7, *Kermis-Ghesangh op de Reusen, ende Reusinnen*.

VERMAECKELYCKEN
GHENDTSCHEN
OM-GANCK

Met Reusen, Reusinnen, Lecuwen, Arendts, Kémels, ende
meer andere op-ghetoyde Beesten, beneffens neghen
schoone Triomf-Waghens.

Vernieuwt ende vermeerdert ter Ordinantie ende Bekostinghe der wel Edele
Heeren van't Magistraet deser Stede in d'alghemeyne vermeerderinghe der
vreughden over de ghestadighe Keyserlijke Victorien teghen den gesworen
Vyandt der Christenen: om-ghedraghen door de Latynsche studerende-
Jonckheyt by d'Eerw. PP. Augustijnen inde Jaerlijcsche Processie, ende
ghedenck-weerdighe gheschiedenisse van't Alderheylichste Miraculeus
Bloet, op den Sondagh onder d'Octave van't H. Sacraments-Feeft:
verciert met stichtighe Ghesanghen, ende Rymende uyt-legghinghen van
d'op-ghe-toyde Beesten, ende Triomf-Waghens, door enen Lief-hebber
van d'Alghemeyne blijdschap ende Borgherlijke Godt-vruchtigheyt.

TE GHENDT
By HENDRICK SAETREWER, Stads-drucker inde Brabandt-Stracte
inde witte Duyve, 1687.

TRIVMPHANTËN OMMEGANCK

Op-gedraghen aerde feer Edele , Wijsse , ende Voorfienighe Heeren mijn Heer den Hoogh-Baillu ,
Voor-Schepenen , ende andere Heeren van het Magiftraet der Stede van

G H E N D T ,

Uyt-ghevoert by bes vermaect Collegie van de Eerw: PP. Augustynen , door de mildheyds vande felvs Heeren.

LE TRIUMPHE

Dedié aux Tres-Sages , Tres-Nobles , & Tres-Prudents Seigneurs , Monsieur le Grand Bailly,
Premiers Eschevins & autres Seigneurs du Magistrat de

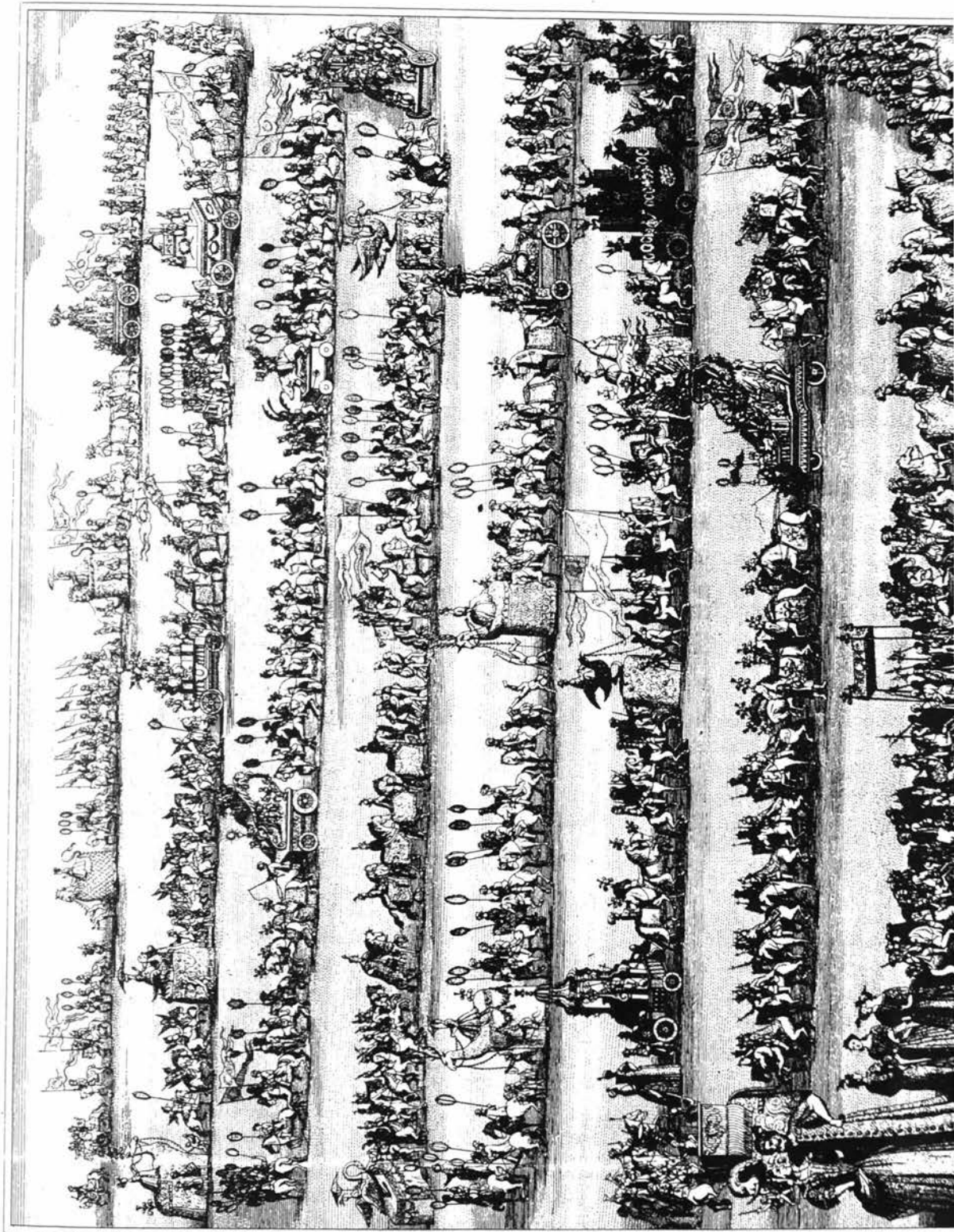
G A N D ,

Executé par le renommé College des RR. PP. Augustyns , & mis en forme nouvelle par la liberalité defdits Seigneurs.

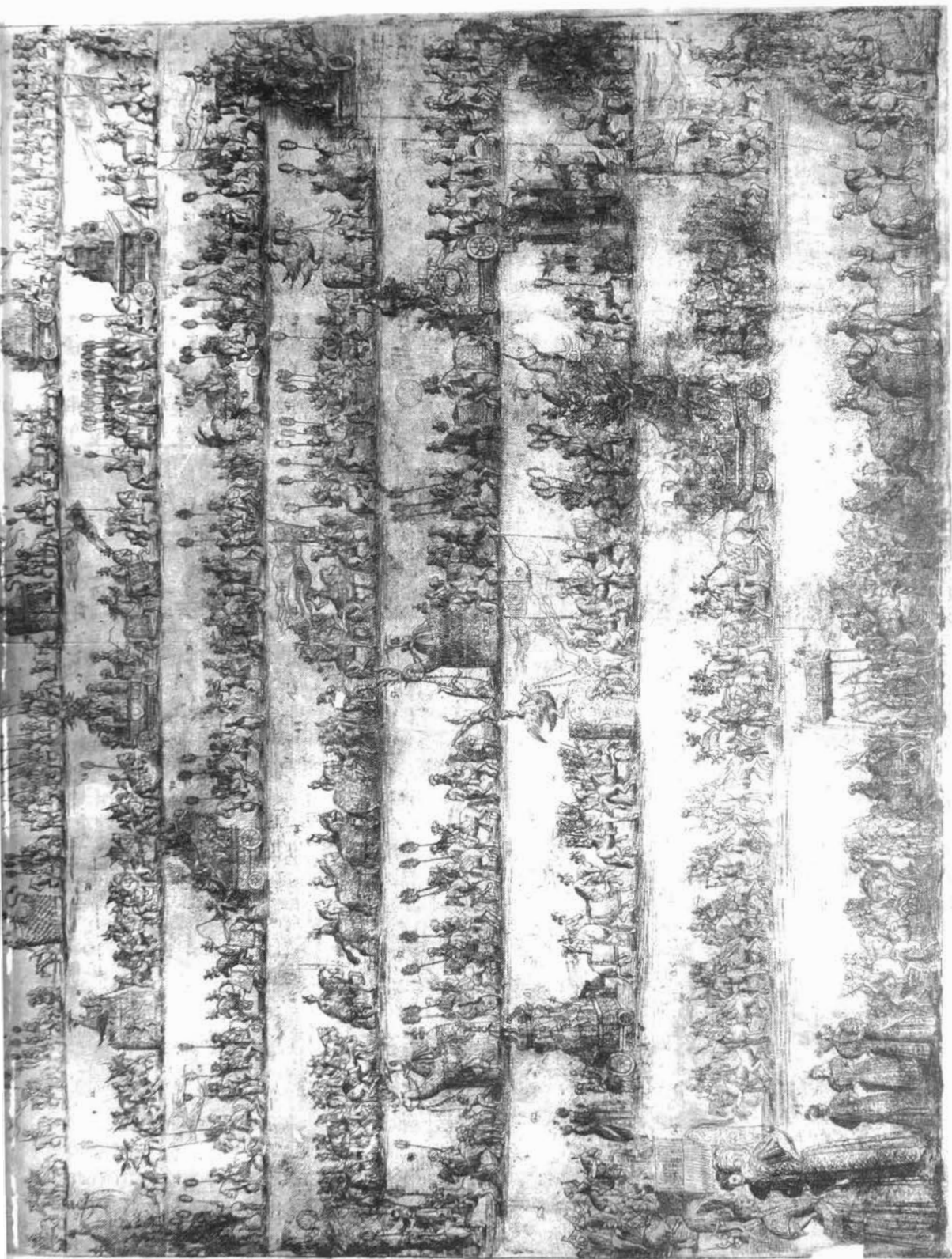
*De dubbele hoofding van het tweetalige programma uitgegeven te Gent
"chez les Héritières de Maximiliaen Graet" in 1687.
RUG Bib. Nr. G 3472*

Karel Onghena (°Gent 1806 † 1886), bekend hout- en kopergraveur, heeft circa 1850-60 een kopie gemaakt van de kopergravure Triumphanten Omme-ganck. Ze berust in het stadsarchief, Atlas Goetghebuer. Onder zijn gravure heeft hij de verkeerde datum geplaatst: Augustynen Ommeganck (1698).

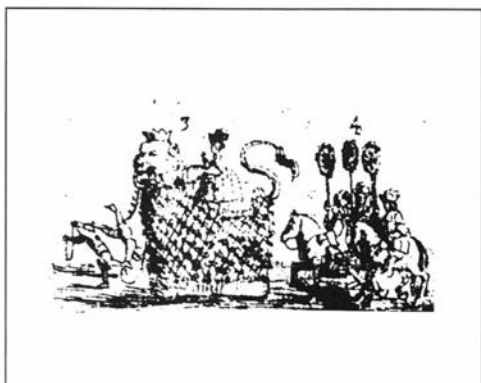
De taferelen op de Triumphanten Ommeganck stemmen overeen met het aantal en de soort personages in de beschrijving: drie paardenruiters, twee vaandel dragers, achttien ruiters, acht cupidokes, drie wildemannen te paard, een duivel op een ezel gevolgd door tien duivels op ezels etc. De reuzendieren worden vermeld in de traditionele volgorde die we boven hebben besproken met de symbolische betekenis in de vorige brochures. Op de gravure staan twaalf opgetoide beesten. Hun benaming en betekenis staan in rangorde genummerd op het drukwerk Triumphanten Ommeganck.

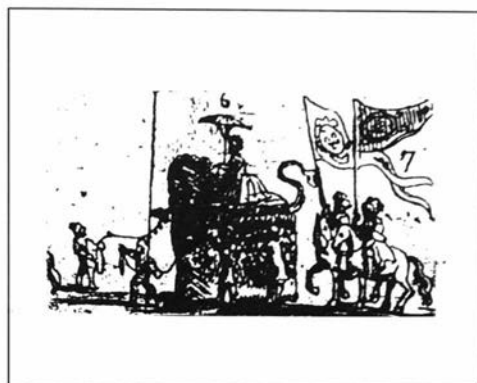
RUG Bib. Nr. G 3472. Kopergravure 55 x 92 cm. Gesigneerd AVH Fec.

Kopie van kopergravure *Triumphanten Omme-ganck*, 1687. Graveur Ch. Onghena.
S.A.G. Atlas Goetghebuer L 5/1. 24,50 cm x 19,80. Foutief gedateerd 1698.

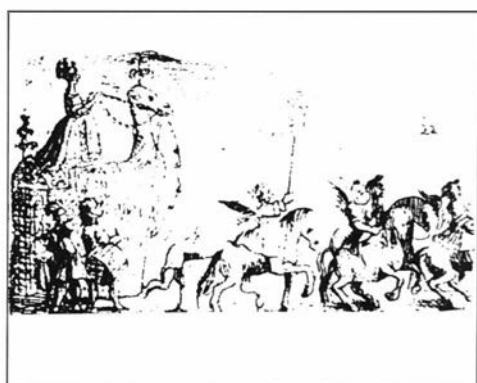
3. De Maeght van Gendt
op eenen witten Leeuw

6. Vlaenderen op eenen
swarten Leeuw

21. Den Voghel Phoenix

24. Den Kemel

33. Daer de Ketterye
uytgebelt wort

39. Maeght op de Swaene
verbeeldende 't Geloof

Waarover we niets lezen, noch op de kopergravure zien is de draak. Nochtans was hij aanwezig in de ommegang en spuwde hij vuur en vlam. Jooris Pycaert ontving 14 schellingen *over het draeghen van Draecke inden ommeganck twee persoons, act. 2 Juny 1687*. Nog een tweede vermelding: *ghecoct ende betaelt aen Andries Van den Abeele voor vlammen tot het vier spouwen vanden draecke*. Hij leverde bovendien tot versiering van de ommegang *dry dosynen vlammen a 5 gr. het stuck, twe dosynen met serpentienen. Act. 8 Juny 1687*.

Na de tekenaars van modellen, de schilders van wagens, de houtsnijder van reuzenhoofden en dierenkoppen, de opschik van reuzen, het optooien van beesten, sluiten we de ommegang 1687 met de kinderen die deelnamen aan de processie en ommegang. Amb. Keelhoff schrijft hierover het volgende.

Maer ghelyck dit teghenwoordigh jaer de Triomf Waghens vernieuwt, ende vermeerdert omge-voert worden, so nemt men de kinders uyt de processie van Devotie om daer mê dese waghens te vullen, ende te versieren ⁽¹⁹⁾. De kinderen werden wel beloond voor hun medewerking. De rekening vermeldt: *voor suyker ende beldekens om aende kinders ghegeven te hebben die op de beesten ende waeghens geseten hebben*. Op de gravure ziet men duidelijk dat er heel wat animatie gebeurt rond en om de reuzen en beesten, namelijk: musiceren en dansen. Er waren ook vaantjes in de processie van devotie die 's morgens uitging. *Item betaelt aen p. Sageman sacrista vande Augustijnen voor de vaentjens tot de processie 13 sch. 4 gr.*

Aan de hand van de rekeningen zien we dat de uitgaven voor de zogenoemde stadswerken, de ommegang bedoelend, een zware post betekenen voor het magistraat. Dat het stadsbestuur de ommegang wel op prijs stelde, kunnen we afleiden uit de attentie die aan pater overste van de augustijnen geschonken werd. *Te betaelen anden perfect vande Eerw. paters deser stede de somme van dry ponden gr. over den wyn hem ghepresenteert over synen dienst ghedaen in het beleeden* (het beleid van) *ende erstellen vanden ommeganck* ⁽²⁰⁾.

Correlatie tijdsgeest en ommegang

De tijdsgeest uit deze periode, de Contrareformatie, weerspiegelt zich duidelijk in de strijd tegen, en de overwinning op de Turken. De inhoud van de brochures illustreren dit duidelijk aan de hand van de taferelen. Wanneer we die tijdsgeest opsporen in de kronieken van die tijd, dan zien we dat de Turken tot de aktualiteit behoren. Zo lezen we in de Chronyke van Vlaenderen hoe 1687 door de kroniekschrijver bekeken wordt. *1687. In de volgende jaeren geven de Nederlanden geen stoffe van schrijven; maer voor soo veelde Roomsche Relige aengaet, hadden wy deel in de groote vreugt die de H. Roomsche Kercke maekt, soo in t'*

⁽¹⁹⁾ A. KEELHOFF, *ibidem*, 54.

⁽²⁰⁾ S.A.G. *Stadsrekeningen*, 400/224, 1687, 249^v.
id. I. *Augustijnen*, *ibidem*.

46. Den Pellicaen

49. Den eersten Hert

51. Den 2. Hert

57. Den Een-Hooren

59. Den Arent

64. Den Oliphant

Voorstelling van symbolische dieren (vervolg)

uytdryven vande Turcken uyt Hongariën van welck Rijk den Aerts-hertog Joseph Koning wierdt gekroont.

In de symboliek en animatie bij reuzen en dieren schuilt iets meer dan rekreatie voor het volk. Het hoofddoel van de paters augustijnen is het stichtend karakter geweest. We deden een beroep op e.h. Jozef Heyndericx om het stichtend karakter van sommige taferelen toe te lichten. De processie van rekreatie omvat een aantrekkelijk visueel onderricht voor het volk. Zoals in de middeleeuwen de plastische kunsten de middelen waren om het geloof te verkondigen, zo geschiedt nu de geloofsverkondiging via een aantrekkelijk visueel onderricht van het volk, een soort populaire tijdsgebonden catechese voor het volk in het kader van de Contrareformatie. Allerlei symbolen, inbegrepen heidense herkomstig uit de oudheid of uit het Oosten, krijgen dan een nieuwe betekenis in het licht van het geloof: *umbram fugat veritas*, de waarheid verdrijft de duisternis.

Zo wordt de feniks symbool van het nieuwe verbond: de Kerk is opgerazen uit de as van het oude verbond. De schaduwen uit het verleden moeten wijken voor het heldere licht, het katholiek geloof, uitgebeeld door de zwaan. De voorstelling van de H. Kerk die de teugels van de dansende kermel in handen houdt, is eveneens welsprekend voor de strijd tegen en de overwinning van de Islam. De kermel is het typische dier om de Islam voor te stellen. Hij wordt bereden door de H. Kerk en door haar getemd en bekeerd. De kermel bewijst ere aan de eucharistie, de ark van het nieuw verbond, zoals David destijds ere bewees met muziek en dans aan de ark van het oude verbond ⁽²¹⁾.

1688

De jaarlijkse gedachtenis van het mirakuleus H. Bloed, gepaard met de processie van devotie en met de triomferende ommegang werd gehouden op 20 juni. De studiebronnen waarover we beschikken zijn miniem voor dit jaar.

Zoals gebruikelijk werd een brochure gedrukt met de inhoud en de betekenis van de taferelen: *Een bondigh ende kort VERHAEL van de devote processie ende triumphanten OMMEGANCK*, uitgever: Erfgenamen M. GRAET. De paters hebben de gebruikelijke subsidie van vierhonderd gulden aangevraagd aan het stadsbestuur, voor het dirigeren van den ommegang van plaisantie. In de stadsrekeningen vinden we drie betalingen in verband met deze ommegang. 66 ponden 23 sch. 4 gr. betaald *"tot secours vanden triumphanten ommeganck volgens requeste ordonnantie van den XVy^{en} April 1688*. Nog een achterstallige betaling van vorige ommegang: *Betaelt ande ses trompetters de somme van dry ponden gr. over haere extraordinairn dienst ghedaen int spelen ende meerijden inden ommeganck ten jaere Juny 1687* ⁽²²⁾.

⁽²¹⁾ *Triumphanten Ommeganck*. In de uitleg van dit tafereel staat: *de brandende fenikx schenkt het Light, waer over de H. Kerck op eenen Kermel sich in haer weder-liefde verheught, dat sy ghelijck den Coninck David, danst voor de levende Arcke des Verbondts*.

⁽²²⁾ S.A.G. *Stadsrekeningen 400/225*, 1688, 189, 226.

EEN BONDIGH ENDE KORT
VERHAEL,
VANDE DEVOTE PROCESSIE
ENDE
TRIUMPHANTEN
OMMEGANCK,

Tot lof van't Alder-heyligste

SACRAMENT
DES AUTAERS

Ter Iacrlijcksche ghedachtenisse van het
MIRACULEUS

H. BOEDT,

INDE KERCKE VANDE

PP. AVGVSTYNEN

Binnen Ghendt, op den 20. Junij 1688.

TE GHENDT, Ghedruckt by d'HOIRS van MAXIMILIAEN
GRAET, inden Enghel 1688.

In 1688 ontvangt elke trompetter en een tamboer tien schellingen ⁽²³⁾. De archieven van de augustijnen bevatten één vermelding: betalingen voor de dragers van de grote Reus, de Reuzin en de kleine reuzen, de pruik van de Reus, de vijfelaar en de tamboer, de pluimen van de feniks en de pelikaan ⁽²⁴⁾.

De programmabrochure vermeldt dezelfde reuzen en reuzendieren van de vorige ommevang. Ook hier heeft een rederijker zijn dichtkunst beoefend. We citeren in volgorde: de witte Leeuw; de zwarte Leeuw; de vogel Feniks: *Den Phoenix soo hy wilt een ander Phoenix baeren / Verbrandt zich in het Vier, oock sonder 't Lijf te spaeren;* de Kemel; de Zwaan: *Aenschouwt de teere Swaen omringht met witte schachten. / Sy schynt tot haeren Godt, te stieren haer ghedachten, / Dees Swaen die is 't Gheloof, en 't ghon sy niet en siet / Ghelooft sy in het Broodt en wijn te sijn gheschiet.* De Pelikaan: *Uyt liefd' komt Pellicaen met Bloedt sijn joncxkens spysen, / En schijnt door sijne liefd', sijn Scheppers liefd' te prysen.* Het eerste Hert; het tweede Hert: *Een dorstigh Hert die sal naer een Fonteyne snaecken / Om tot den soeten dranck aen 't Waeter te gheraecken.* De Eenhoorn: *Merckt den Een hooren aen sijn Peerels, Diamanten, / Sijn hoogh-verhevenheyt, verciersels t'alle kanten. / Hy thoont de Suyverheyt die d'Enghelel verciert, / Dit sijn de redenen dat hy soo deftigh Swiert.* De Arend. De reus, de Reuzin en hun vier kinderen: *Den Reus met de Reusin, en al dees Jongh-ghesellen / Die sullen aen het Volck met pracht voor ooghen stellen, / Dat sy op desen dagh bethoonen blyden moet / 't Is 't Heylig Bloedt dat hun soo aerdigh dansen doet.*

1688-1697

1688 was de inzet van de Negenjarige Oorlog van Lodewijk XIV om een gedeelte van Duitsland, Beieren, te bemachtigen. Gedurende deze periode werd geen ommevang gehouden.

1698

In 1697 kwam een einde aan de Negenjarige Oorlog, de Vrede van Rijswijk werd te Gent geproclameerd. Deze politieke gebeurtenis vond haar weerslag in de ommevang van 1698, in het teken van de Vrede, Vrede-Vrucht of de soeten Peys.

In maart 1698 richtten de augustijnen hun aanvraag om toelage tot de schepenen en motiveren die als volgt. Door de langdurige oorlog hebben de studenten van het kollege hun ijver en liefde, die ze hebben voor de ommevangen van triumphe, niet kunnen betonen. Daarom verklaren de studenten en meesters van het kollege zich thans bereid om de ommevang te organiseren *tot verwerckynge der bedroefde herten van d'Inwoonders deser Stadt* ⁽²⁵⁾.

⁽²³⁾ S.A.G. id. 400/25, 1689, 198^v.

⁽²⁴⁾ S.A.G. 533/108, *Klooster Augustijnen 1613-1728*.

⁽²⁵⁾ S.A.G. I. *Augustijnen*, ibidem, Dossier 5.

KORTE UYTLEGGINGHE
ONDER VERMAKELYCKE DICHTEN
Van alle 'tgonne dat seer Prachtigh,
ende tot elcx vernoeghen zal vertoont worden
inden Wyt-vermaerden

OMMEGANCK

Vande Eerw. PP. AUGUSTYNEN
TOT GHENDT,

Den eersten Junij 1698.

TE GHENDT,
By de HOIRS van IAN VANDEN KERCHOVE,
op d'Hooghpoorte, in't ghecroont Sweedrt.

Vier programmabrochures van deze ommeegang zijn bekend: één van Michel Maes, één van de erfgenamen van Jan vanden Kerchove, twee van de erfgenamen van Maximiliaen Graet.

1. De uitgave van de gezworen stadsdrukker Michel Maes draagt als titel:

Kort verhaal van alles het ghone op het kostelyckx sal verтоont worden in den Ghendtschen Vermaekelycken Omme-Ganck door de Studenten van het Collegie vande Eerweerdighe P.P. Augustynen op den eersten Juny 1698 ⁽²⁶⁾. Er worden eenennegentig tafereelen voorgesteld: tien praalwagens, twaalf reuzendieren, twee reuzen-moren, Reus, Reuzin, vier reuskens.

2. Een totaal ander beeld van inhoud biedt de brochure gedrukt bij de erfgenamen van Jan vanden Kerchove, *Korte Uytlegginghe onder vermakelycke dichten* van al hetgene in de ommeegang van 1 juni zal te zien zijn. Elk tafereel wordt beschreven in een paar versregels. Enkele daarvan:

De witte Leeuw, de Maagd van Gent: *Een Maeght in wiens' en schoot, den Leeuw vint syne rust, / Naer dien het Oorloghs-Vier door Peys is uytgheblust.*

De zwarte Leeuw, provincie Vlaanderen: *Ick ben den Swarten Leeuw, die om dees Feest te vieren/ Als eenen Koninck pronck, ver boven alle Dieren.*

De Feniks: *Ghelyck den Phoenix wort uyt d'asschen weer herboren, / Naer dien hy 't leven heeft door ouderdom verloren, / Soo wordt op desen dagh, herstelt ons oude rust, / Die door het Oorlogs-vier al lanck scheen uytgheblust.*

De Kemel: *Ghelyck de Kemel buckt, om haer te laeten laeden, / Soo heeft den Sone Godts, om ons van alle quaden t' Ontlasten, / Oock ghebuckt, als Hy sijn Bloedt vergoot, / En nam op sijnen rugh ons sonden al te groot.*

Het Varken, uitbeelding van de ketterij: *Ghelyck het vuyle Swyn, oft onghesnuystert Vercken / De vuyligheyt bemint, soo zyn oock al de wercken / Der Kettens dolinghen, sy kennen gheen ghebreck, / En daerom blyven sy versoncken inden dreck.*

De Zwaan, het geloof: *Hier komt de witte Swaen mat haere vleughels open / Om 't ongheloovigh volck, aen haere deur te kloppen, / De Maghet ie sy draeght, roept komt die zyt verdooft / 'Is tydt dat gh'u bekeert, en in Gods werck ghelooft.*

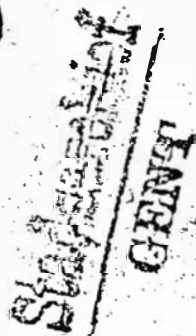
De Pelikaan: *Den waeren Pellicaen, die Vlees en Bloet komt gheven / Op dat sijn Jonckens teer, hier mochten blyven leven / Is Christus die voor ons de doodt ghestorven heeft, / En door sijn Vlees en Bloedt het eeuwich leven geeft.*

⁽²⁶⁾ RUG. Bib. Nr. G 4976. Te Ghendt, by Michiel Maes, 4 folio's.

BOECKKEN
VANDEN OORSPRONCK EN INHOUT VAN HEEL DEN
GHENDTSCHEN
OMMEGANCK,

Verciert met stichtighe Ghesanghen,
en Rymende uyt-legginghen van
al de op-ghetoyde Beesten en-
de Triumph-waeghens.

Boeck van de Beesten

TE GHENDT, by d'Erfghenaemen van MAXIMILIAEN
GRAET, inden Enghel.
A N N O M. DC. XCVIII.

Het eerste Hert. Het tweede Hert: *Ghelyck den snellen Hert die onvermoeyt in 't jaeghen / Van aerebeyt noch sweet, komt nimmermeer te klaeghen, / Soo is oock 't Roomsche Gheloof, en noyt en heeft Tyran / Die vast daerinne ginck, door pyndoen wycken van.*

De Eenhoorn: *Ghelyck het boos venyn, terstont hem komt te duycken, / Als dese Beeste maer den Hooren wilt ghebruycken, / Soo duyckt oock insghelyckx 't venynigh hels Serpent, / Daer Christi Vlees en Bloet maer eens en komt ontrent.*

De Arend: *Ghelyck den Arent vlieght hoogh boven alle berghen, / En door sijn snel ghesicht, de Sonne selfs kan terghen: / Soo vlieght van daegh op 't hoogst den glans van 't H. Bloet, / Dat meningh sondaers hert, vermorwt ende versoet.*

De Olifant: *Ick wiert wel eer ghebruyckt, om wonder uyt te rechten, / Als Roomen wiert ghedreyght, om voor myn volck te vechten, / Ick droegh dan Wapenen van stael of yser styf, / Jae Keyser, prins of Graef op 't hoogste van myn lyf: / Maer nu op desen dagh wil ick den hoop vermeerden, / En draeghen op myn lyf, die Christi Bloet vereeren. / Wyckt dan die Kettens zyt, maect plaets, en ruymt hier uyt, / Of anders k' jaegh u wegh, met mijnen langhen snuyt.*

De Reuzen-Moren volgen op de triomferende Roomse Kerk: *Komt volght haer, wie ghy zyt, en wilt haer niet verlaeten, / Komt Ketter, Schismaticq, komt volck van alle Staeten / Den wegh die is ghebaent, komt: komt: ontfanght het licht, / Dat yder scheppen kan als nu uyt haer ghesicht.*

De Reus, de Reuzin en hun vier kinderen: *De Reusen vol van kracht, die willen oock bethoonen / Dat Christus onder ons in Vlees en Bloet blijft wonen, / Sy sluyten dees Triumph', en volghen achter aen, / Om die contrari spreekt met macht te wederstaen.*

3. Onze derde studiebron is de brochure, gedrukt bij de erfgenamen van Max. Graet, Boecxken vanden oorspronck en inhoud van heel den GHENDTSCHEN OMMEGANCK,

De stichtende gezangen en rijmende uitleg zijn niet zo talrijk als in de uitgave van d'erfgenamen van Jan vanden Kerchove. Een paar citaten:

De Zwaan: *Ghesangh Van de Swaene op het Gheloof: In dit Gheloof sal ick mynen snick, / Als 't Godt believen sal, gheven op eenen ooghenblick, / om witter als een Swaen, / Den Hemel in te gaen.*

De Pelikaan: *O. Lieven Pellecan, fonteyne van ons leven: / Sullen wy noch si licht tot sonde ons begheven?*

Het Hert: *Ick heb' oock grooten dorst, / O Hemel rycken Vorst: / Ick haeck' naer u, omdat ghy my wel smaect, / Ghelyck den Hert naer de Fonteyne haect.*

De Eenhoorn: *Den Een horen is een beest, / Van een onghetoonden Gheest: / Wreet van wesen, wreet van kop, / Met eenen scherpen horen op / Daer den leeuw voor Loopen moet, die de Wolven vrees' aen doet.*

VREDE·VREUGHT,
OFTE VERMAECKELYCKEN
GHENDTSCHEN
OMME·GANCK

Met Reufen, Reusinnen, Leeuwen, Arent, Kemel, Elefant, ende meer andere opghetoyde Beesten, benevens thien schoone

TRIUMPH-WAGHENS,

Ter jaerlijcksche ghedenckenisse van het Heyligh Miraculeus

BLOEDT

By de PP. AUGUSTYNEN binnen de Stadt van GHENDT,
OM-GHEDRAGHEN

In Cavalcade door de Latyntche studerende Jonckheyt in't vermaert Collegie
vande voorschreven Paters, op den Sondagh onder d'Ostave van't

H. SACRAMENTS-FEESTE.

OP-GHEDRAGHEN

Aen de feer Edele, Wyse, ende Voor sienighe Heeren, mijn Heer
den Hoogh-Balliu, Voor-schepenen, ende andere Heeren van
het Magistaet der Stede van Ghendt.

*Door wiens miltheyt de Stucken vanden selven Omme-ganck vermeerdert, ende
herstelt zijn in een nieuw ende uytmuntende forme.*

TE GHENDT, by d'Erfghenaemen van MAXIMILIAEN GRAET,
inden Eughel 1698.

Na de negende triomfwagen, de zegenpralende H. Kerk, volgen de Reuzen-Moren, genoemd de twee Indianen. Ze betekenen de bekering van ongelovige Indianen.

Eindelijk volgen de Reus, de Reuzin met hun vier kinderen. Het feestprogramma wordt afgesloten met een liedeken op de Ghendtschen Ommeganck op de zangwijs: *Que ces lieux ont d'attraits, que ces bois ont de charmes*. Een uittreksel uit het liedeken: *Siet onsen Ommeganck: / Reusinnen siet en Reusen, / Die op een soet gheclanck / Met hunnen groote neusen / Aen Catholijck en Geusen, / Sich toonen in 't bevanck* (grondgebied) / *Van onse Ghendtsche straeten* / etc. Ook de reuzendieren komen aan bod met een versje in het liedeken: *Oock is de Ghendtsche Maeght / Op eenen Leeuw gheseten: / Den Kemel oock behaeght: / De Swan dient niet vergeten: Den Pelicaen doet weten / Dat hy sijn openknaecht / Syne borste tot het bloeden. / Om sijn jonckxjes te voeden* / etc. (27).

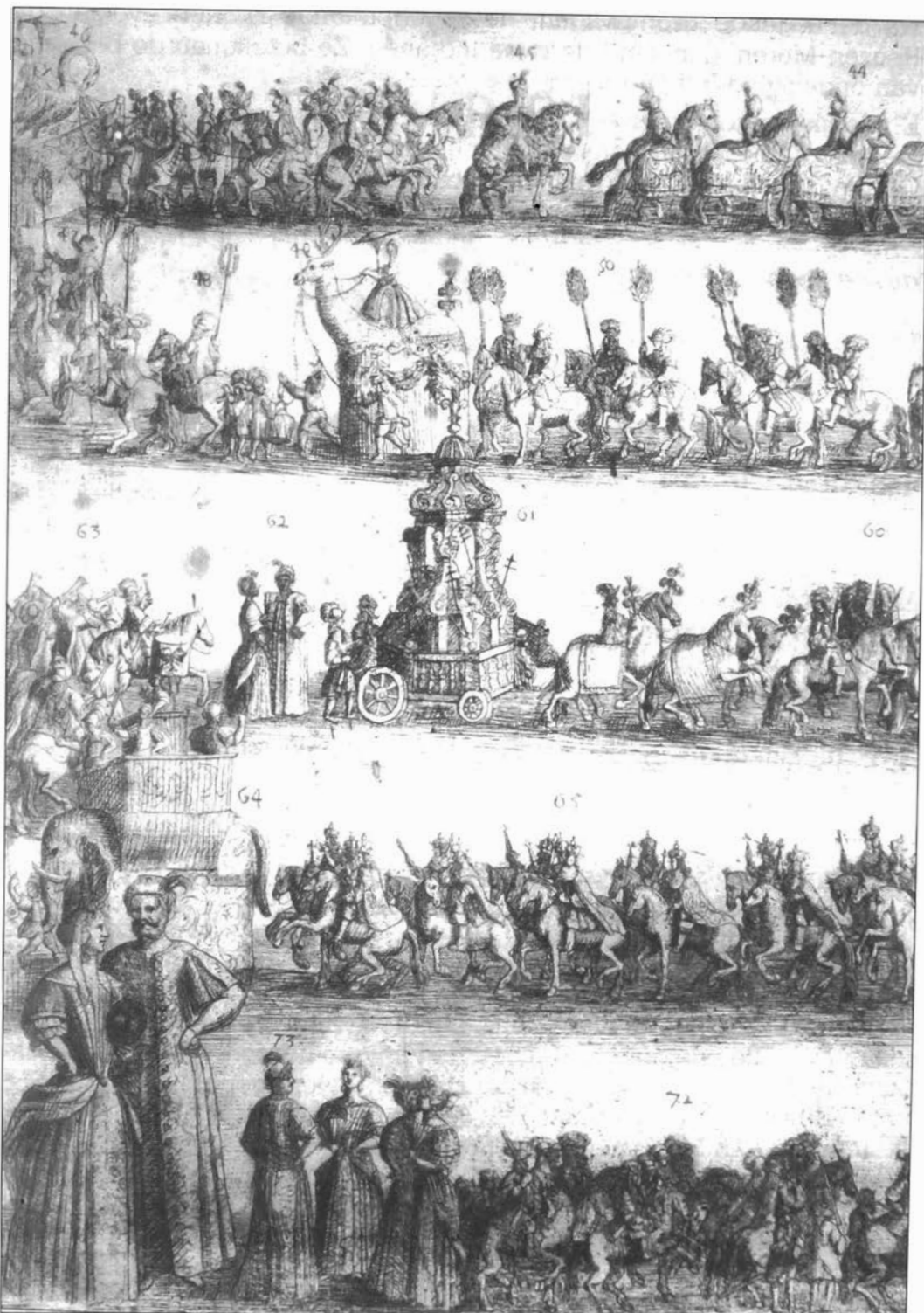
4. De uitgeverij Erfgenamen Max. Graet hebben nog een andere brochure uitgegeven helemaal in het teken van de vrede, met een bijzondere vermelding van de reuzen, de opgetooide beesten en de tien triomfwagens. De brochure behelst acht bladzijden. Het schema vertoont dezelfde gelijkenis met de vroegere uitgaven, ingedeeld en samengevat als volgt. Processie van Devotie; Processie van Rekreatie; Voorreden: witte en zwarte leeuw; Eerste Vertoogh: feniks, kemel; Tweede Vertoogh: zwaan; Derde Vertoogh: pelikaan, twee herten, eenhoorn; Sluytreden; arend, twee Indianen, olifant; Eyndelinghe: Reus, Reuzin met hun vier kinderen.

III. IKONOGRAFIE VAN DE GENTSE OMMEGANG

Over de ikonografie van de Gentse ommegang zijn slechts twee dokumenten bekend. Het eerste hebben we boven genoemd: de kopergravure van de Triomphanten Ommeganck 1687. Het tweede dokument is de houtgravure Den Ghendtschen Ommeganck. In de 19de eeuw belandde de gravure, samen met andere houtgravures in de drukkerij-uitgeverij F. Vanderhaeghen. De prent werd gepubliceerd in 1865 in de Bibliographie Gantoise door F. Vanderhaeghen (28). Via de Gentse Kommissie van Monumenten en het Geschiedkundig Museum belandde de houtgravure in 1926 in het Museum voor Volkskunde en kreeg de benaming Fonds Vanderhaeghen. De Ghendtschen Ommeganck wordt gedateerd 18de eeuw. Ze was reeds menigmaal het voorwerp van studie, o.a. door E. Van Heurck en G.J. Boekenoogen in 1910: door M. De Meyer

(27) M. DAEM, zie 18, p. 71.

(28) F. VANDERHAEGHEN, *Bibliographie Gantoise*. T. 5, XIXme siècle, Gand, 1865, p. 472.

GENT. Triumphanten Ommeganck. Nr 62 Reuse-Mooren. Nr 73 Reus, Reuzin, vier Reuskens.
Kopergravure. 44 x 56, 50 cm ingelijst, onder glas in zaal van de handschriften, Bib. RUG.

Deze gravure is niet gesigeneerd.

Uitgever: d'Hoirs van Max. Graet (zonder datum).

Ingelijste gravure vermeldt foutieve datum: Ghendt xx Juny 1698.

in 1962; door W. Braekman in 1974 ⁽²⁹⁾). De houtgravure stelt vijf reuzen en acht reuzendieren voor: Reusens Kinderen, Reusen, de Reusinne; Hiet vercken, Den Leuw, De Swaene, Den Pelicaen, Den Holiefant, Kemel, Den Eenhoren, Den Hert.

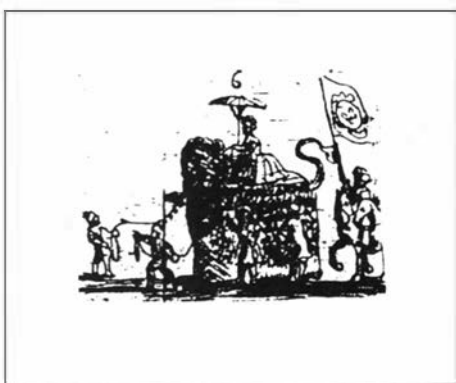
Gent, Museum Volkskunde, Fonds Vanderhaeghen, V.G. 26.625 36, 50 x 28 cm

⁽²⁹⁾ E. VAN HEURCK en G.J. BOEKENOOGEN, *L'imagerie populaire des Pays-Bas, Belgique, Hollande*. Paris, 1910, 170.

M. DE MEYER, *De volks- en kinderprent in de Nederlanden*. Antwerpen, 1962, 158-160. W. BRAEKMAN, zie 2, 1-14.

Als we een vergelijking van Den Gendtschen Ommeganck maken met de kopergravure van de Triumphanten Ommeganck merken we gelijkenissen op. Zo kunnen we de vraag stellen: Is de Ghendtschen Ommeganck op de houtgravure een weergave van de ommegang van 1698? Er is inderdaad een tijdsverschil van elf jaar tussen 1687 en 1698, maar de verschillende manier van uitbeelden tussen beide documenten schijnt een argument te zijn om de houtgravure niet te dateren: 1698. Op het eerste gezicht valt duidelijk het verschil op, in de kledij van de personages, zowel in deze van de reuzen als bij de muzikanten, de grenadiers, de musketiers, de fuseliers. Op de kopergravure staan twee reuzen-moren en zes reuzen afgebeeld; op de houtgravure vijf reuzen, verdeeld in drie groepen. De dieren op de houtgravure komen voor in de ommegang van 1698 en op de kopergravure van 1687. Een viertal van deze afgebeelde reuzendieren op de kopergravure stemmen in zekere mate overeen met de houtgravure. Tot zover de beeldvergelijking met de respectievelijke benamingen uit de ommegang.

TRIUMPHANTEN OMMEGANCK
kopergravure

6. Vlaenderen op eenen
swarten leeuw

DEN GHENDTSCHEN OMMEGANCK
houtgravure

Den leuw

33. Daer de Ketterye
uytghebeelt wordt

Hiet vercken

39. Maeght op de Swaene

De swaene

49. Den eersten hert

Den hert

Uit een konfrontatie van beide ikonografische documenten zijn we van mening dat de houtgravure "Den Ghendtschen Ommeganck" niet uitgegeven werd ter gelegenheid van de ommeegang van 1698. Mogelijks zeer kort nadien, als blijvende herinnering aan de vredesoptocht "Vrede-Vrucht" van de lang gewenste vrede, die we op de houtgravure afgebeeld zien met de triomfwagen De Pays. Twee elementen zijn nog van belang voor het dateren van de houtgravure: ten eerste, in 1708 werd het materiaal van de ommeegang openbaar verkocht; bijgevolg zullen wagens, karkassen en versieringen van reuzen en beesten uit de ommeegang verdwenen, verouderd, versleten of verkocht geweest zijn; ten tweede, neem aan dat na 1708 een gedeelte van dit materiaal of meubel, met o.a. de reuzen en reuzendieren, hernieuwd werd voor een of meer volgende ommeegangen. Het is bekend dat de laatste ommeegang van recreatie gehouden werd in 1721. De houtgravure kan bij die gelegenheid gemaakt geweest zijn in 1721 of kort nadien als herinnering aan de laatste Ghentschen Ommeganck. Mogen we hieruit besluiten dat de houtgravure zou kunnen dateren circa 1721?

IV. Einde van de processie van rekreatie

De 17de eeuw is de voornaamste en meest spectaculaire periode in de geschiedenis van de Gentse reuzen en reuzendieren en eindigt in het eerste kwart van de 18de eeuw. We nemen dit kwart eeuw in onze studie omdat ze inherent is aan de groei, bloei en snoei van de Gentse ommegangen.

In 1708 wordt openbare verkoping van het materiaal, meubelen genoemd, van de ommegang gehouden. Het dokument bevindt zich in het archief.

Schepenen vande Keure ordonneren Sr Jan Bap^{te} Schauvlieghe, stockhauder van Voluntaire venditien te betaelen aen Sr Weledele Ignace Van Roobrouck, tresorier ... tghene bij ande Stadt schuldigh is over de venditie bij hem ghehouden vande meubelen vanden Ommeganck van de Augustijnen binnen derden daeghe naer ... deser; Actum den xxvten Ougste 1708 ⁽³⁰⁾. Uit deze tekst blijkt andermaal dat de stad de financiering van de processie van rekreatie - gedeeltelijk althans - voor haar rekening nam en dan een deel van haar investeringen wil rekupereren.

Herinneren we er aan dat in 1621 de H. Bloedkapel op Akkerghem herbouwd werd door tussenkomst van de aartshertogen Albrecht en Isabella, en dat de processie naar de H. Bloedkapel plaats vond als processie van devotie. In de namiddag greep de ommegang plaats, genoemd processie van rekreatie. 1621 zou de start van beide processies kunnen geweest zijn. Deze stelling leiden we af uit het feit dat honderd jaar later, in 1722 het honderdjarig bestaan van de ommegang herdacht wordt. De historische datum beschrijft Ambr. Keelhoff als volgt:

"Den 22 Juny 1722 heeft men inde prochie van S. Martens Akkerghem solemnelijk geviert het hondertste jaer der instellinge van den ommegang van de bittere Passie Christie, s' maendags darnaer wezende den lesten dag der novene, werd er andermael eene processie gehouden, zoo met de triumphwagen der Eerw. P.P. Augustynen als anderzins. In dit jaer is de recreatie processie of ommeganck voor de laetste keer uitgegaen. Men moet dezen ommegang wel onderscheiden van de processie van devotie, want deze heeft maer met de vernietiging des kloosters, in 1796 opgehouden" ⁽³¹⁾.

Het einde van de processie van rekreatie in 1722 brengt ons aan het einde van onze studie. We hebben de periode van de 17de eeuw lichtjes overschreden, omdat we onze bijdrage over de Gentse reuzen en reuzendieren als een eenheid beschouwen, zonder vervolg na 1722, bij gebrek aan reuzen. Reuzendieren zijn er nog geweest in 1767 bij de herdenking van de zeventhonderdste verjaardag van het overlijden van St.-Macharius. De geschiedenis van de Gentse reuzen beperkt zich tot op heden hoofdzakelijk van de 17de tot het eerste kwart van de 18de eeuw. Al wat de 20ste eeuw vooraf gaat, kan worden samengevat in honderd jaar reuzengeschiedenis, dewelke deze bijdrage behandelt.

Marcel DAEM

⁽³⁰⁾ S.A.G. 533/210, *Processie 1687-1708*.

⁽³¹⁾ KEELHOFF, *ibidem*, 79-80.

COLUMBIA, EEN VERDWENEN LIKEURSTOKERIJ TE BORSBEKE

**Exotische naamgeving voor produkten.
Rijkdom van etiketten. Karnavalreklame in Aalst.**

Kort na de eerste wereldoorlog vestigt de Herzelenaar Victor Laureys zich met zijn echtgenote Louisa Mertens in Borsbeke. Samen exploiteerden ze een groothandel in bieren en limonaden, die ze introkken uit Oudenaarde. Veel aanbod was er nog niet. De markt werd dus niet overspoeld door allerhande streekbieren. In een onbepaalde diversiteit worden ze thans aan de konsument voorgeschoteld. Nochtans verschillen ze van elkaar soms slechts door het etiket op het flesje. De smaak verschilt maar weinig. In sommige – vrij goed gekende – gevallen is ook de inhoud identiek alhoewel de verdeler toch van een "eigen streekbier" durft gewagen. In vele gevallen gaan de smaken zodanig op elkaar gelijken dat men nog nauwelijks van een "nieuw" streekbier kan spreken.

De impulsieve V. Laureys wilde zijn bedrijf zo snel mogelijk uitbreiden, maar vermits er dan niet zo vele biersoorten te krijgen waren en de kleine brouwerijtjes bijna uitsluitend voor lokaal gebruik produceerden, zocht hij een marktterrein in de likeur die toen als "druppel" veelvuldig gedronken werd.

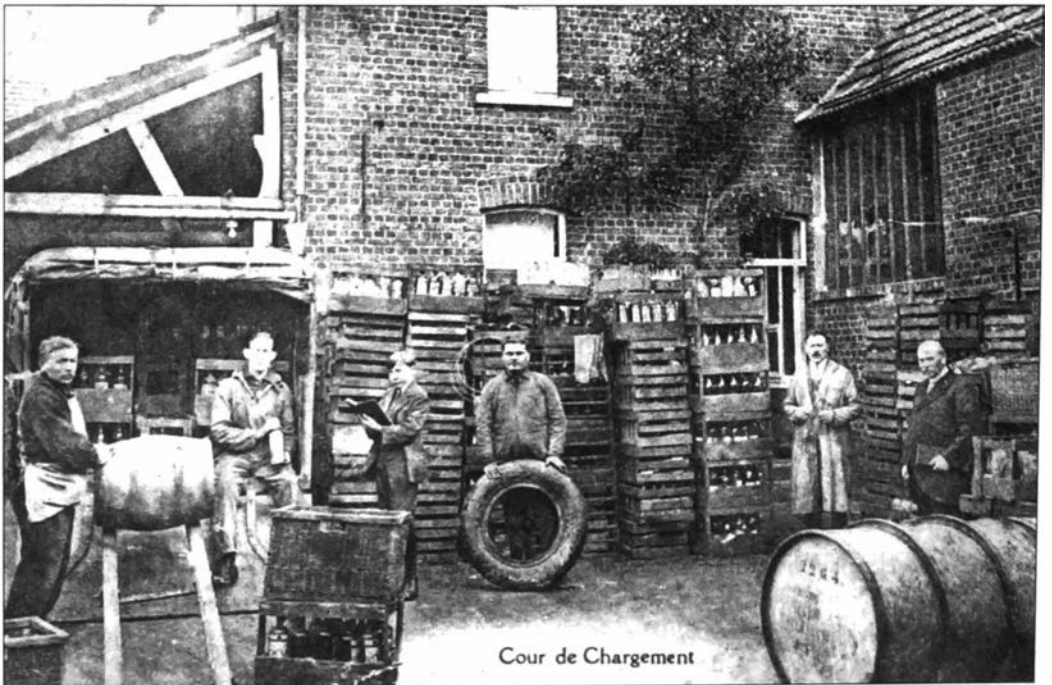
Het zou dubbel en dik de moeite lonen om te acherhalen welke "vreemde" namen bij de likeurproduktie van pas komen. In dit opzicht speelt onze dynamische voorman uit Borsbeke kampioen. Niet alleen bij de ontleding van de naam "*Columbia*", een bondsdistrikt in de Verenigde Staten met de bondshoofdstad Washington, of de hoofdplaats van Richmond County, of Colombia als Republica de Colombia, een bondsrepubliek in Zuid-Amerika na Brazilië, Argentinië en Peru de grootste staat van Zuid-Amerika.

We maken even een onderscheid tussen Columbia en Colombia, omdat in grote letters op de voorgevel aangeduid is: Likeurstokerij *Columbia*, en de etiketten op de flessen geven: Likeurstokerij *Colombia*, Curacao Triple sec *Colombia*; daarnaast krijgt ge een etiket Distillerie de Liqueurs Fines. *Columbia*. Eau de vie, met een kip als embleem. Eenvormigheid blijkt er niet voorhanden.

Omstreeks 1923 begon hij met het stoken van diverse likeuren waarvoor hij zijn zuivere alcohol in de "Lion d'Or" aankocht, doorgaans in vaten van 200 tot 300 liter. Hij versneed deze grondstof met andere, zoals suiker en een soort siroop. Naderhand installeerde hij ketels om zelf de stroop te maken uit kristalsuiker, wat uiteraard goedkoper uitviel. Op bepaalde ogenblikken, bij belangrijke bestellingen, smolt de firma Columbia ruim 200 kg in één keer. Dit gebeurde in heet water dat alleszins niet mocht koken opdat het produkt – de likeur – niet zou verkleuren. Dit mocht echter wel voor het vervaardigen van "Elixir".

Handelshuis in Borsbeke aan de Oudenaardsesteenweg, 1991. De gewezen likeurstokerij waar automobilisten nu terechtkunnen bij bandenspecialist Hector Laureys.

De binnenkoer van de likeurstokerij Columbia te Borsbeke met uiterst rechts Victor Laureys die zo te zien een florissante handel leidde.

Na de uitbreiding van zijn bedrijf kon hij het ritme niet meer volgen en nam hij een vijftal personeelsleden in dienst. De mannen hielpen bij het spoelen van de flessen. De vrouwen moesten er de etiketten op plakken. Spoelen geschiedde vrij vlug machinaal en telkens iets nieuw op de markt kwam, moderniseerde zich de zaak. Sommige spoelers durfden wel eens een druppelke te veel drinken bij het vullen van de flessen.

Bij het begin van zijn activiteiten maakte V. Laureys voor het vervoer gebruik van paard en kar, geen ongewoon verschijnsel voor die periode, want pas na 1930 konden handelaars zich gemotoriseerd vervoer aanschaffen en veroorloven. Toch beschikte de likeurstoker uit Borsbeke in 1922 over een bestelwagen waarmee hij zijn waren ook buiten de onmiddellijke lokaliteiten leverde. Zo reed hij met bestellingen o.a. naar Gent, Wetteren, Geraardsbergen en Aalst.

In 1927-28 trok likeurstoker Laureys zijn zuivere alcohol in, uit Luxemburg. Die was goedkoper en toch evenwaardig van kwaliteit. Zijn etiketten om op de flessen te plakken werden gedrukt bij Menche uit Brussel.

De kwaliteit van het produkt verschilde al naar gelang het aantal sterren. Dit betekende ook toen dat een hoger aantal sterren op een etiket op een rijkere inhoud wezen. Borsbeke maakte o.a. "Elixir" en "Triple sec", twee zoete jenevers die het meest verkocht werden, daarnaast nog "Cordial" en "Chartreuse". Niet alleen de zogenoemde "vrouwendranken" waren in trek, want men bottelde er ook heel wat "Cognac" die echter onder het etiket "fine maison" moest verkocht worden vanwege de concurrerende naam. Deze had evenzeer een goede afzet wegens de goedkope prijs die de "echte" zowel bij kenners als bij minder veeleisende jeneverdrinkers verving. Men vervaardigde ook duurder "Cognac" maar die droeg dan de naam "Grand fine". De likeurstokerij zocht steeds naar meer verscheidenheid en vulde het gamma sterke dranken aan met een "Rhum Jamaïque", een benaming die alleen vóór de tweede wereldoorlog op de etiketten mocht gedrukt staan, daarna niet meer omdat het in werkelijkheid niet de echte was en men dus niet meer op die manier concurrentie mocht voeren.

De likeurstokers stoorden zich niet altijd aan wettelijke voorschriften en plakten etiketten op de flessen net alsof ze de echte inhoud uit het land van herkomst bevatten. Alhoewel deze inhoud niet altijd minderwaardig was, maar alleen het etiket niet strookte met wat men voorhield, liep de stoker kans bij eventuele controle geverbaliseerd te worden. Dit gebeurde toen vader Laureys te Gent in de kantine van het leger "cognac" leverde in plaats van de voorgeschreven "Grand fine".

In 1932 overleed Victor Laureys. Het bedrijf werd voortgezet door zijn weduwe, samen met zoon Hector die toch al jaren de likeurstokerij hielp beheren. Hij breidde zelfs uit met de invoer van wijn die geleverd werd door Sumpsen, een jood uit Brussel. Deze drank werd ingetrokken in vaten van 600 liter wat ze in Borsbeke toen een "pijpe" noemden. Ook het vervaardigen van "groseille en grenadine" behoorde tot de activiteiten van de firma.

RHUM
VIEUX

DEN BOER
HASSELT

Oh! dat heerlyke vocht!

Bitter
Marocain

APÉRITIF A
BASE DE
VIN

PRUNES

Likeurstokerij **Colombia**

Oud gekend - Lekker en fijn

Bekend om
hunne hoedrigheid
en
zeer matige prijzen.

Provinciebaan, 129, - BORSBEEK.

TELEF. 620 en DURST

MANDARIN

Liqueur
Superfine

Curacao
TRIPLE SEC
Colombia
Liqueur
Supfine

St-ÉMILION

Bordeaux

Victor LAUREYS, Borsbeke

Vin de Tours

VERY OLD
LISBOA
Import

GRAVES

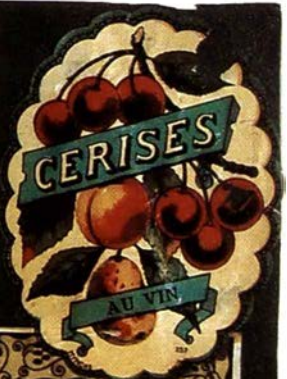
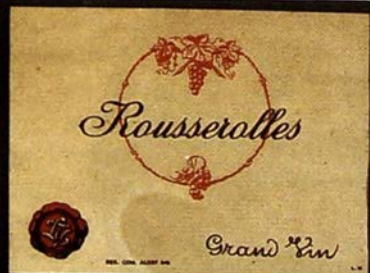
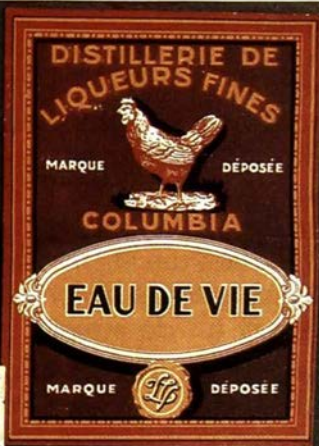
Bordeaux

RHUM
Vieux

BOORSBEEK
COLUMBIA

RHUM

MARTINIQUE

BORSEK
 Ter gelegenheid der Zakenver-
 eeniging
 Op maandag 22 Juli 1963
 in de wijk van de heer Bar-
 tonier de Vries, Dorp
 hoofd van Oudebeek
 op de volgende wijze
 Vooruit 2000 f. meer 400 f.
 wordt.
 Bepalen te 7 f. niet.

De oorlogsjaren brachten ook hun moeilijkheden voor de familie Laureys. Er werd een rantsoen suiker toebedeeld evenredig aan de vroegere produktiekapaciteit. Dit volstond niet altijd en de familie was verplicht een grote hoeveelheid bij te kopen op de zwarte markt, bij smokkelaars die zowel suiker als zuivere alcohol naar Frankrijk gingen halen. Hector Laureys verzwijgt niet dat ook hij met zijn waar een ware smokkelhandel diende te drijven want het was sterk concurreren met de talrijke geheimstokerijen die er tijdens de oorlog van straat tot straat geïnstalleerd waren. De controleurs beschouwden hem trouwens als een van de grootste smokkelaars uit de streek.

Na de oorlog zou in de algemene werking van de likeurstokerij heel wat veranderen. Men maakte niet alleen gebruik van gereedgsmolten siroop, die bij De Volder in Brussel aangekocht werd, maar aangezien de smaak van de klant veranderde, vereiste men o.a. ook straffere jenever. Degene die de drank ging leveren – dit was gewoonlijk de baas zelf – dronk doorgaans een druppelke bij de klant "en als het goeie was zelfs twee", aldus H. Laureys. Het verkeer werd drukker en je moest meer oppassen om ongelukken op de weg te voorkomen.

De reclame die de firma Laureys voerde, gebeurde o.a. via het Aalsterse karnaval. Elk jaar versierden werklieden een vrachtwagen om aan de stoet deel te nemen. Hiervoor betaalde men vóór de oorlog "100 fr. per wiel". Nadien steeg dit bedrag geleidelijk tot 500 fr. per wiel. De wagen werd ter plaatse in Borsbeke versierd, maar later toch een paar keer in Aalst zelf.

Asbakje

Luciferdoosje

Toch was dit niet de enige manier want naast de etiketten die het produkt vergezelden, waren er nog *speelkaarten*, *asbakken*, *luciferdoosjes* en vooral het *loflied* op de likeuren van V. Laureys. Ze waren zo wijd vermaard in de streek dat na enige "druppels" het Columbuslied aangeheven werd. Eigenaardig hierbij is, dat het lied begint met een strofe van twaalf versregels en de zanger-tekstdichter (?) verder zijn loflied in strofen van slechts acht versregels indeelt.

COLUMBIA BORSBEKE

Maar hoort doch welk roemrijke tijden
nu toch ons klein Borsbeke beleefd
dit nieuwsje moet elkeen verblijden
die 't kruikje of 't slokje liefheeft.
Colombus de grote geleerde
was nu deze week weer op reis
naar Columbia die hij vereerde
met bezoek aan Victor Laureys
gij hebt mijnen naam hier gegeven
aan uwe likeurstokerij
daarom zal ik u geven
een drank voor altijd concurrentievrij

Refrein: Drink drink drink vrienden drink
drink ons likeur (Indienne)
dat men een glaasje schenkt
't is immers een echt medicijn
want deze drank bevrijdt u van smart
maakt u een Eden op aard
zoet als den honing en balsem voor 't hart
gaat deugd hier met vreugde gepaard

Vol droefheid zat Laureys te drinken
Colombus is goed maar wordt oud
en geeft niet aan al die hem drinken
de waarborg van te worden oud.
Hij bad dan met d'handen gevouwen
God schenk mij 't geheim of 't recept
om mensen in 't leven te houden
met kwalen en ziekten behept.

De deur van den hemel ging open
een engel daaruit daalde neer
hij kwam stil bij Victor geslopen
een gouden brief lei hij hem neer
zo kwam hij 't geheim openbaren
de redding van een vroegen dood
en grote en kleine zondaressen
zijn nu voor altijd uit den nood.

Zacht groen als een schoon jonge lente
zo is Indienne van kleur
wie haar drinkt krijgt vreugde als rente
vergeet alle wee en getreur
dit getuigt Rosalie Van de Velde
die onlangs hier werd honderd jaar
die Columbus kinderen kenden
ze worden het allen te gaar.

Viva Columbus klaar en fijn,
hij is een echte medecijn
hij is de nectar van het leven
hij kan ons moed en sterkte geven

*een glaasje, twee, of beter drij
en al ons droefheid is voorbij
met zijn Colombus geneest Laureys weldra
de ziekte voor altijd, O ja!*

*Dus vrienden wilt gij hier lang leven
in vreugde, gezondheid en deugd
dat zal vast ons "Indienne" geven
met een altijd durende vreugd
En komt gij dan eindelijk te sterven
gij gaat vast het hemelrijk in
uw drank zelfs moet gij nog niet derven
want elkeen drinkt daar "Indienne". (1)*

Alle werkzaamheden werden ter plaats uitgevoerd zoals het capsuleren, etiketten plakken, bottelen en alles wat er komt bij kijken in een familiebedrijf dat ook enkele werknemers in dienst had. Toch heeft Hector Laureys de zaak in 1970 stopgezet omdat de overheid strenger optrad en vooral omdat de concurrentie van grootwarenhuizen veel familiebedrijven de das omdeed. Ook de Borsbeekse likeurstokerij Columbia heeft om die reden haar deuren moeten sluiten, maar H. Laureys is op een heel andere specialiteit overgeschakeld. Hij is bandenspecialist geworden.

Julien DE VUYST

(1) Uit de verzameling van Gerard Janssens, Hillegem.

Met dank aan

FOTOGRAVURE / PRE-PRESS SCANSTUDIO
ELECTRONISCHE MONTAGE DTP-VERWERKING

DERBYSTRAAT 231 BLOK C
9051 SINT-DENIJS-WESTREM
Tel. 091/20.20.66 - Fax 091/20.26.89

Met

de sympathie

van de

Generale Bank

**Verering van tandheiligen
in de provincie Vlaams-Brabant en Brussel,
anno 1990-1992**

(vervolg OVZ, LXVII - 1992 - 2, 133-147)

6. **oud-HEVERLEE:** "Heilige Moeder *Anna*, aanroepen tegen tandpijn, bid voor ons." (kapel aan de Waverse Baan, in de onmiddellijke nabijheid van de Ruitersschool B.B.).

Bezoek op 11/4/92.

Ook hier bezorgde mevrouw Julienne Sannen (cfr. supra) ons korrekte informatie over de verering tot tandheiligen, met name tot de H. Anna. Sinds haar veldwerk *in 1943* is er in Oud-Heverlee blijkbaar nog niet zo veel veranderd! Alleen het originele (houten) beeld van de H. Anna werd uit veiligheidsoverwegingen uit de kapel gehaald en bevindt zich nu in het Stedelijk Museum te Leuven. Een ander beeld in plaaster - een zittende H. Anna met aan haar voeten de kleine Maria, gekniel - werd in de plaats gesteld. De oude houten plaat met de tekst: "H. Moeder Anna, *aanroepen tegen tandpijn*, bid voor ons" is nog steeds te zien binnen in de kapel. In de gleuf van de offerblok, aan het traliewerk vastgemaakt, staken bij ons recent bezoek twee stukken van twintig frank (achter mekaar).

De Sint-Annakapel te Oud-Heverlee.

Het Apollonia-altaar in de Sint-Apolloniakerk te Pamel-Ledeberg.
Boven rechts het Apolloniaglasraam.

Links onderaan het antependium voor de altaartafel, rechts onderaan het offerblok.

De echtgenote van dokter Van der Borgh, jr., die wat hogerop woont, deelde ons mee dat zij de kapel onderhoudt - ze is mooi witgekalkt, maar onderaan zijn er bakstenen losgekomen en het ijzeren kruis viel onlangs van het dak - en in de meimaand versiert ze het bedehuisje met bloemen. Wellicht ledigt zij ook de offerblok, aangezien noch de pastoor van Oud-Heverlee, Z.E.H. Alfons Kerremans (° Dworp), noch zijn zuster-huishoudster ooit geld uit de Sint-Annakapel hebben ontvangen.

De kinderen van dokter Van der Borgh jr. en de geneesheer zelf, die vlak bij de kapel wonen, bevestigden ons dat er maandelijks nog een aantal volwassenen, vaak 'koppels' van middelbare of oudere leeftijd, voor de kapel halt houden en er enkele keren rondgaan ... Met tandpijn? Dat kon de familie Van der Borgh ons niet zeggen.

7. **PAMEL-LEDEBERG** (deelgemeente van Roosdaal): "*Den ommegank*" wordt niet meer gedaan maar de volksdevotie leeft er nog *op 9 februari* in de *Sint-Apolloniakerk*, o.m. met de succesvolle zegening van de relikwie ...

Talrijke bezoeken, o.a. bij:

- * de Zusters van de Christelijke Scholen van Vorselaar, Kapelleweide 7 (bij de kerk): 28/9/90, 18/9/91 en 9/2/92 - voornamelijk contact met *zuster (Marie-) BORGIA*.
- * *Maurice Segers* (54 j., ° Pamel), werkleider bij de bouwonderneming uit Antwerpen, Muyprou en Meganck N.V. - veelvuldige contacten op een bouwwerf in Berchem/Antw., augustus-september 1991.
- * *Louis Derideaux* (Profetenstr., Pamel), persoonlijke en telefonische contacten vanaf augustus 1991 tot op heden.
- * Z.E.H. *L. Van de Gucht* (° Ternat, 1922), oud-pastoor van de H. Apolloniaparochie (van 1958 tot 1986) - in het Rust- en Verzorgings-tehuis Sint-Rafaël te Liedekerke, 16/3/92.
- * dhr. Vandeperre en echtg., oud-koster van de Sint-Apolloniakerk, rusthuis te Roosdaal, 16/3/92.

Wij bespreken hierbij twee publikaties over Pamel-Ledeberg, d.w.z. een korte tekst van J. Van Haver (Zellik) in *De Brabantse Folklore*, jg. 1949: Volksbedevaarten tegen Ziekten van Mens en Dier in West-Brabant (pag. 57 en 58 over "Tandpijn") en een recente bijdrage van de hand van Louis Derideaux in het *DF-Klokje*, tweemaandelijks tijdschrift van het Davidsfonds-Roosdaal (januari-maart 1991). Tegelijkertijd beschrijven wij de hedendaagse devotie voor de H. Apollonia.

Wellicht was het gebied dat moest onderzocht worden in de studie van J. Van Haver te groot zodat de enquête soms maar oppervlakkig kon gebeuren. J. Van Haver schrijft in zijn inleiding dat de H. Apollonia wel dé aangewezen beschermheilige was tegen "dulle tandpijn". *Dulle of razende tandpijn*: oudere mensen in Kaster, Erondegem en in Leefdaal riepen hiervoor de H. Hubertus aan ...

Wat betreft de ikonografie van de H. Apollonia lezen wij: "Afgebeeld met een tand wordt zij aangeroepen te Pamel, enz." De tand zit bijna altijd tussen een tang geklemd en in de andere hand heeft zij een palmtak of *een boek/en een boek*. Het boek stelt haar daarbij symbolisch voor als een kerklerares, cfr. *Pamel* en Mollem (in *West-Brabant*). Dit is o.i. het vermelden waard.

"Andere heiligen (buiten de H. Apollonia, tegen tandpijn aangeroepen): H. Alena te Vorst; Sint-Pieter te Mechelen".

In Vorst gaat het ook nu nog bijna uitsluitend om kinderen bij het verwerven van tanden, resp. tandjes, d.w.z. *niet voor tandpijn*; in de Sint-Pieterskerk te Mechelen staat een Apolloniabeeld, dat vroeger vereerd werd (dus niet Sint-Pieter), met litanieën en een broederschap van de H. Apollonia. En waarom wordt de H. Benediktus in Affligem niet vermeld? Misschien had J. Van Haver er in de volgende paragraaf kunnen aan toevoegen dat 9 februari voor Pamel-Ledeberg zo'n belangrijke feestdag was, omdat de verering van de H. Apollonia, zoals op zovele plaatsen elders in Vlaanderen, gepaard ging met *een kermis* (nog tot op het einde van de jaren '50), waarbij *alle 'stamenees'* in Ledeberg - en dat waren er toen vele! - 'aangedaan' werden, uitspattingen, waarvan oudere mensen nu nog spreken. Op 9 februari vroegen vele Ledebergers ook familie of vrienden op bezoek.

Op zondag 9 februari 1992 woonden wij in Ledeberg om 10 uur de H. Mis bij. Het plaatselijk parochieblad van 6/2/92 vermeldde voor 9 februari: Feest van de H. Apollonia, patrones van de parochie, *zegening met de relikwie*. Voor het beeld van de tandheilige, op het linkeraltaar, dat aan haar toegewijd is, had zuster (Marie-) Borgia bloemen en kaarsen geplaatst. Na de eucharistieviering las de celebrant, pater Beernaerts uit Asse, de *oude* litanie ter ere van de H. Apollonia, wat hijzelf voorstelde als: Gebed tot de H. Apollonia, patrones van de parochie. Vervolgens gingen *alle* kerkgangers, d.w.z. ongeveer 120 gelovigen, 'te zegen' (met de relikwie van de H. Apollonia). Ze legden ook allen nog een briefje van 100 fr. in de offerschaal ... Vóór de aanvang van de H. Mis had zuster Borgia evenwel tegenover ons haar scepticisme geuit in verband met de echtheid van *de relikwie*, een heel grote tand van de H. Apollonia! "Dat kan toch niet, zo lang geleden meneer ... Misschien heeft hij wel een tijdje naast een autentieke tand of ander overblijfsel van de H. Apollonia gelegen" zo voegde zij er aan toe. Ook bij oudere mensen, die wij vóór de eucharistieviering over de relikwie ondervroegen, stelden wij twijfel en zelfs wat spot vast: "De tand van Apollonia is al geel geworden van ouderdom!" ... Toch nam iedereen deel aan de zegening met de relikwie en naar de celebrant ons meedeelde, was dit ook op zaterdag 8/2 zo geweest (met véél volk).

De mis voor de leden van de broederschap, elke eerste woensdag van de maand, bestaat al lang niet meer.

Uit de inschrijvingen van *de broederschap* - het register met naam en plaats van elk lid werd vanaf 1895 tot 1933 door de kapelaans van Ledeberg goed bijgehouden - blijkt dat niet alleen inwoners van Pamel-

Ledeberg lid waren (o.a. Mr. Henri Borginon, van 1908 tot 1921!) maar ook vele mensen uit West-Brabant en Brussel. Wij mogen aannemen dat Pamel-Ledeberg voor tandpijnlijders (en voor kinderen, om tandjes te krijgen, cfr. Machteld Willems in De Brabantse folklore en geschiedenis, januari 1992) fungeerde als Leuven voor Oost-Brabant en Zemst voor Noord-Brabant. J. Van Haver citeert Mechelen, *Zemst* niet ...

Zuster Bertilia (° 1897 - † 1980, van 1917 tot aan haar dood in Ledeberg) schreef na de Tweede Wereldoorlog de leden van de broederschap van de H. Apollonia in, vanaf 1980 houdt *zuster Borgia* (° Geetbets, sedert 1944 in Ledeberg) zich met de begeleiding of opvang van de bedevaarders bezig. Maar de belangstelling voor de H. Apollonia in de loop van het jaar is niet groot meer: een vijftal mensen per jaar, vaak moeders *met kinderen*, komen bij de zusters de sleutels van de Sint-Apolloniakerk vragen om een gebed voor de tandheilige te kunnen storten. Omdat de parochie van Sint-Apollonia geen (vaste) priester meer heeft en omdat er nog maar zo weinig tandpijnlijders komen 'beewegen', heeft zr. Borgia de konfrerie afgeschaft. Het is in deze kontekst bijzonder spijtig dat het schriftje (of schriftjes) van de broederschap, bijgehouden door de zusters Bertilia en Borgia, niet meer te vinden is.

Maurice Segers (cfr. supra), die zelf meermaals te Ledeberg op bedevaart is gegaan tegen tandpijn, onderstreepte dat de volksmens in deze zin niet sprak van de H. Apollonia maar wel van "*den ommeganck doen*", d.w.z. éénmaal - niet driemaal zoals Van Haver zegt - trokken de bedevaarders het nabijgelegen domein van de Kluisberg rond, waar een aantal kleine paal- of staakkapelletjes stonden, om er te bidden voor

Betonnen staakkapelletje om "den ommeganck te doen" te Pamel-Ledeberg (vernield).

Onze-Lieve-Vrouw-van-Zeven-Smarten en dan ging men in de kerk binnen. Vandalen hebben deze kapelletjes alle kapot geslagen of beschadigd. Tot in het begin van de jaren '60 kwamen er nog velen, vooral op zondag, "den ommegank doen".

Zich laten inschrijven in de broederschap van de H. Apollonia (ook eventueel per briefwisseling) heet in de volksmond doorgaans: *zijn tandpijn verkopen* (voor één, twee, ... jaar of "voor het leven"). Dit is ook zo in Ledeberg. De uitdrukking is er zowel door de priesters van de streek, bijv. Z.E.H. L. Van de Gucht, als door oude bewoners nog gekend (cfr. Rusthuis Roosdaal).

J. Van Haver citeert: *Litanieën* zijn in de kapel verkrijgbaar (Ledeberg). Tandpijn staat *hier* samen met *hoofdpijn* in de litanie t.e.v. de H. Apollonia vermeld. Dit is niet uitzonderlijk. Het hoofdstuk had misschien beter geluid: Tandpijn *én* hoofdpijn - of: Tandpijn (en hoofdpijn).

Z.E.H. L. Van de Gucht, bijna dertig jaar actief in Ledeberg, deelde ons mee dat er naast de oude litanieën t.e.v. de H. Apollonia ook "prentjes" hebben bestaan, enerzijds met de statuten van de broederschap en afbeelding van de tandheilige door de Steendr. Van de Vyvere-Petyt te Brugge (ons exemplaar dateert van 1914) en anderzijds met een "Gebed voor tandlijders ter ere van de H. Apollonia" en een reproductie van een schilderij (portret) van de tandheilige door pater *Andreas Bosteels* (Ninove 1901 - Gent 1970). De Rubens van de franciskanen, zoals de pater door L. Van de Gucht genoemd wordt, is zijn "prentjes" zelf in Ledeberg komen aanbieden ... Deze 'prentjes' van Bosteels hebben op het Apollonia-altaar gelegen, zolang de voorraad strekte, d.w.z. tot op het einde van jaren '70. Op initiatief van het plaatselijke ziekenfonds werd een twintigtal jaren geleden eveneens een tegel in keramiek (vervaardigd te Grimbergen) van de Sint-Apolloniakerk verspreid. Het moderne glasraam in de kerk, dat de H. Apollonia voorstelt, werd ontworpen door J. Beeck en is van 1959. In 1963 werd de kapel parochiekerk met als (eerste) patrones de H. Apollonia, en als eerste en wellicht ook als *laatste* pastoor Z.E.H. Van de Gucht!

Van 1942 tot 1958 was Z.E.H. Frans Van der Borght kapelaan in Ledeberg. In de parochie van Pamel diende hij ook een handje toe te steken. Voor de (toen nog) kapel van Ledeberg liet hij een *affiche* - geel met zwarte letters - ontwerpen ter gelegenheid van de "Jaarlijkse begankenis ter ere van de H. Apollonia, bijzondere patrones tegen tandpijn en *zenuwsmarten*. 9 februari: HH. Missen om ... Broederschap: Men kan zich laten inschrijven bij de Eerwaarde Zusters van de school. ..." (Drukk. Monti, Antwerpen). Deze affiche werd ieder jaar naar alle parochies in West-Brabant opgestuurd, met het verzoek ze uit te hangen. In Pamel wordt Sint-Kornelius tegen zenuwziekten aangeropen (cfr. J. Van Haver, *De Br. Folklore*, 1949, p. 137). De verering kwam er ongetwijfeld vanuit Ninove, waarmee Pamel historische banden had. Zou het dus niet mogelijk zijn dat Z.E.H. F. Van der Borght de combinatie van twee heiligen, met hun resp. ziekten, op één affiche heeft aangebracht?

Dhr. Louis Derideaux (° Groot-Bijgaarden) schreef in 1991 in het tijdschrift van het Davidsfonds-Roosdaal, DF - Klokje, twee opmerkelijke bijdragen over de H. Apollonia. Het eerste artikel behandelt de volksgeneeskunde en volksdevotie i.v.m. tandpijn, resp. tandverwerven, meer speciaal rond de H. Apollonia in Vlaanderen. Het is het resultaat van minutieus opzoekingswerk in de bibliotheek, niet van aktueel veldwerk. De tweede bijdrage werd met veel origineel dokumentatiemateriaal geïllustreerd en gaat over "Sint-Aplona" van Ledeberg. Het is de neerslag van degelijke bronnenstudie en van mondelinge informatie, ingewonnen bij enkele oudere mensen van Pamel-Ledeberg. L. Derideaux citeert hierbij o.m. ook de zware Apolloniaklok van 1824 en een lied t.e.v. de plaatselijke tandheilige, dat wij niet hebben teruggevonden.

Misschien is dhr. L. Derideaux wat te pessimistisch in zijn konklusie. Zo schrijft hij: "... Op de Kapelleweide zijn geen bedevaarders meer te zien. Langs de weg staan nog enkele betonnen kapellekens, half weg gezakt. Het register van de broederschap is definitief afgesloten. Een brok mooie en oude volksdevotie ging onherroepelijk verloren. De naam Apollonia is uit de mode en wordt bij ons aan geen enkele dopeling meer gegeven. Alleen de kerkzangers en de Bond van de Gepensioneerden houden haar naam nog in ere. Waar vroeger de pastoor op 9 februari een mis deed voor de talrijke bedevaarders uit andere parochies (wegens te grote toeloop van volk), woonden in 1990 amper 21 mensen de gelezen mis bij, onder

dat niet kunnen, ten minste berouw hebbende over hun zonden, de Naam van Jezus met de mond, of met het hart, zo zij het niet mondelings kunnen, godvruchtig te aanroepen.

30 Een VOLLEN AFLAAT op de feestdag van de H. Apollonia (9 Februari) of een van de zeven volgende dagen, mits de kapel te bezoeken en daar te bidden, volgens de gewone inzichten van Zijn Heiligheid de Paus.

40 Een afaat van 7 jaar en 7 maal 40 dagen de 1e Zondag van Mei; op de feestdagen van O. L. Vrouw Hemelvaart, Allerheiligen en Kerstmis, als men op die dagen de kapel bezoekt en daar bidt, ten minste berouw hebbende over zijn zonden

50 Zestig dagen, als zij in de kapel de mis of het lof bijwonen, als zij het H. Sacrament vergezellen wanneer het naar een zieke wordt gedragen, of dat niet kunnen, dan wanneer er geklept wordt voor de berechting, een "Vader-ons" of "Wees gegroet" bidden; als zij vijf "Vader-onzen" en vijf "Wees gegroeten" voor de gelovige zielen bidden.

Al de aflaten zijn toevoeglijk aan de zielen des vagevuurs.
(Leo XIII, 28 Sept. 1893)

GEBED: God, die onder de overige wonderen uwer macht ook het zwakke geslacht de zege van het martelaarschap hebt laten behalen, verleen ons genadig dat wij die het feest vieren van de H. Apollonia, uw maagd en martelares, door hare voorbeelden tot U moge komen. Door Onze Heer Jezus-Christus.

De 1e Woensdag van elke maand wordt een plechtige mis opgedragen ter ere van St. Apollonia, ter intentie voor de leden van het Broederschap. Elk lid van het Broederschap, heeft zo haast mogelijk na zijn afsterven een plechtige zielemiss, in de kapel van Ledeberg-Pamel.

Imprimatur: Mechlinax, 22 Januarij 1914.
J. Thijs, can. lib. cens.

KAPEL VAN LEDEBERG (PAMEL)

LITANIE

ter ere van de H. APOLLONIA

maagd en martelares, bijzondere patrones tegen de tandpijn, vereerd met groten toeloop van volk in de kapel van Ledeberg, op 9 Februari.

De H. Apollonia, maagd en martelares, werd door de vijanden van ons H. Geloof, om hare getrouwheid aan Jezus-Christus ter dood gebracht, nadat zij haar te voren met hun vuisten de tanden uit de mond geslagen of met tangen uitgetrokken hadden. Dat is de reden waarom men haar algemeen als patrones tegen de tandpijn aanroept. Haar feestdag wordt gevierd de 9 Februari.

Heer, ontferm u onzer.

Christus, ontferm u onzer.

Heer, ontferm u onzer.

Christus, hoor ons.

Christus, verhoor ons.

God hemelse Vader, ontferm u onzer.

God Zoon, verlosser der wereld, ontferm u onzer.

God H. Geest, ontferm u onzer.

H. Drieuldigheid, één God, ontferm u onzer.

H. Maria, bid voor ons.

H. Maagd der maagden, bid voor ons.

H. Apollonia, maagd en martelares, bid voor ons.

H. Apollonia, lelte van zuiverheid, bloeiende in de stad Alexandrië, tussen de doornen van het heidendom, bid voor ons.

H. Apollonia, roos van godvruchtigheid, verspreidende de geur van Christus, bid voor ons.

wie 9 zusters ..." Wij telden op *zondag* 9 februari 1992 ongeveer 120 kerkgangers, onder wie één zuster.

De toekomstige devotie voor de H. Apollonia in Ledeberg blijft echter een vraagteken. Sedert het weggaan van Z.E.H. L. Van de Gucht heeft de parochie geen 'vaste' priester meer gehad, de huidige deken-pastoor van Pamel is niet erg geïnteresseerd in verering voor heiligen als de H. Apollonia, de kerk is altijd dicht (behalve voor de diensten). Het offerblok voor de H. Apollonia is doorgaans leeg zodat er in de loop van het jaar geen missen t.e.v. de tandheilige worden opgedragen. De *laatste* (oude) litanie kregen wij op 9/2/92 van zuster Borgia, er zijn nagenoeg geen bedevaarders meer in de loop van het jaar ... Bij het ter perse gaan van deze tekst vernamen wij echter dat de Zusters van de Christelijke Scholen aan de Kapelleweide zich onlangs opnieuw hebben laten bevoorraden ... met litanieën en medailles t.e.v. de H. Apollonia uit het oude Sint-Janshospitaal van *Brugge* (dit werd ons bevestigd door Louis Derideaux op 26/4/92). Waarom lieten de zusters in Ledeberg geen goede fotokopieën maken van de *oude* "Litanie ter ere van de H. Apollonia" (1914) van Ledeberg?

Het is in elk geval de grote verdienste van L. Derideaux geweest dat hij de plaatselijke volksdevotie voor de H. Apollonia als één van de laatste getuigen van zijn tijd heeft onderzocht, iets wat noch in De Brabantse Folklore (behalve summier door J. Van Haver), noch in andere volkskundige tijdschriften van Vlaams-Brabant vóór 1991 is gebeurd, zelfs niet in "Volksheiligen in het Pajottenland" van Piet Borremans (1981). *

* Het deeltje Pamel-Ledeberg werd door de redactie geredigeerd.

8. **VELTEM-BEISEM** (deelgemeente van Herent): Bij de zusters liet men "zijn tandpijn *aflezen*" ...

Bezoeken te Veltem (Klooster van de Zustersannonciaden) op 6/1/92 en 21/3/92 - 'blijvende' korrespondentie met zuster Marcella Penninckx.

Op 3 november 1991 waren wij in het Monasterium Mariakluizen te Brakel-Zegelsem n.a.v. de tentoonstelling Het Hemels Hof. Daar deelde broeder Andreas (° Winksele - Herent) ons mee dat hij nog steeds gefascineerd is door een uitdrukking uit zijn jeugd: zijn tandpijn *aflezen*. Toen hij thuis in Winksele eens als kind geplaagd zat met hevige tandpijn, trok zijn moeder met hem naar de zustersannonciaden in Buken. Daar troffen ze in de tuin *zuster Theodora* aan, die dadelijk ophield met werken en aan zijn moeder zei: "Dat is niet erg ... Wij gaan dat (= tandpijn) direkt eens *aflezen*".

De zusters zijn ondertussen uit Buken weggegaan en verblijven nu in het naburige Veltem-Beisem, in het klooster aan de Pastoor de Clerckstraat 3. We gingen er begin van dit jaar aankloppen en hadden er contact met de hoogbejaarde maar nog zeer lucide zuster Marcella (° Veltem-Beisem, ong. 80 jaar). De laatste jaren komen er geen tandpijnlijders meer, aldus de zuster, maar wel zijn er nog elke week mensen, die vragen om *samen een*

noveen te doen voor het welslagen van een zware operatie, voor de genezing van een zieke, voor het groot of klein vee, ... "Neen, niet voor examens, onderstreept ze, de studenten gaan allen naar de Sint-Pieterskerk in Leuven, naar de zittende O.-L.-Vrouw met het kind, de Sedes Sapientiae. Ze zeggen dat de kerk er in juni bijna in brand staat van al die kaarsen ..." Voor brandwonden wordt ook nog wel eens een beroep gedaan op de zusters en op de H. Laurentius: na de noveen zouden de wonden moeten verdwenen zijn. In een grote doos met gebeden en litanieën vond zuster Marcella nog een 'prentje' van de H. Apollonia en dat stond ze ons graag af.

In verband met de volksdevotie tot de H. Apollonia in Buken, resp. in Veltem-Beisem schreef ze ons letterlijk het volgende: " ... Het *aflezen* van de tandpijn gebeurde geregeld bij onze zusters te Buken (bijhuis van Veltem), eerst door zuster Mechtilde, later door zuster Theodora, tussen de jaren 1925 en 1965 (dood van zuster Theodora). De 'patiënten' moesten een kleinigheid betalen en hun naam opgeven. Dan las de zuster een litanie van de H. Apollonia en stuurde de namen en het geld naar een centrum in de buurt, wij denken hier in ons klooster aan Leuven, waar zich een beeld van de H. Apollonia bevond. Foto's of professionele prentjes van de hogergenoemde zusters hebben wij niet. Ik zal nog eens navraag doen naar zo'n litanie, maar ik wijs er u op dat onze kongregatie er zelf nooit heeft laten drukken. Als ik meer informatie vind, stuur ik ze u dadelijk op. Hierbij ingesloten vindt u ook nog fotokopieën van de litanie van Sint-Kornelius (Aalter), voor het vee, van Sint-Ermelindis uit Meldert/Leuven, tegen oogkwalen, e.a.m." (10/1/92) Wij vermelden hier Veltem-Beisem omdat het de enige plaats in Vlaams-Brabant is, waar zo nadrukkelijk wordt gesproken over "zijn tandpijn *aflezen*", terwijl "zijn tandpijn *verkopen*" er blijkbaar niet gekend is, cfr. Zandvliet (Antwerpen), vorige bijdrage in O.Z. In Gijzegem bij Aalst heeft Z.E.H. Vermeersch (Maldegem-Kleit), toen hij er onderpastoor was, ook en paar keer gehoord van moeders met kinderen, die bij hem kwamen aankloppen: "Wilt u de tandpijn eens *aflezen* van mijn kind?"

9. **VORST** (Brussel - Hoofdstad), Sint-Denijs of Sint-Dionysiuskerk: Een lange traditie t.e.v. *de H. Alena* wordt er in de miljoenenstad op de eerste dinsdag van elke maand nog altijd bewaard.

Bezoeken te Dilbeek (9/2/92) en te Vorst (12/4/92)

Met de tekst van mevr. Dewit uit De Brabantse Folklore van juni 1951 (Volksbeewegen ... tussen Zenne en Dijle) over de verering van de H. Alena te Vorst in de hand, belden wij op Palmzondag 1992 in het plaatselijke parochiecentrum aan bij Z.E.H. Julien Wayembergh (° Anderlecht), pastoor-deken van de aloude Sint-Denijskerk te Vorst. Eerst gaf hij zijn kommentaar bij de tekst van mevr. Dewit over de H. Alena, daarna kregen wij de sleutel van de kerk om er zelf eens een kijkje te kunnen nemen.

Een broederschap van de H. Alena bestaat al lang niet meer! Van medailles, litanieën of 'prentjes' weet de pastoor-deken evenmin iets af.

Wel is er nog altijd op iedere eerste dinsdag van de maand een H. Mis voor de kinderen, die doorgaans door een 15 à 20-tal moeders met hun kroost wordt bijgewoond. Na de mis is er zegening met de relikwie van de H. Alena. Voor moeilijke tandvorming bij kinderen wordt deze heilige dus nog steeds aangeroepen, in 1992! Of de H. Alena ook nog door volwassenen (met of zonder tandpijn) "gediend" wordt, kon Z.E.H. J. Wayembergh ons niet zeggen. Hij ontvangt wel, elk jaar met nieuwjaar, uit de V.S.A. een klein bedrag met verzoek aan de H. Alena tot bescherming tegen tandpijn.

In de kerk zagen wij het mooie reliekschrijn van de maagd en martelares, geboren te Dilbeek ca. 600 en gestorven in 640 (feestdag: 19 juni). Het rechteraltaar van de Sint-Denijskerk is haar toegewijd en in enkele taferelen wordt haar leven uitgebeeld. De graftombe van de heilige met haar gegraveerde voorstelling (11de eeuw!) is er dé blikvanger. Kaarsen worden hier niet meer geofferd, *Onze-Lieve-Vrouw* van Vorst trekt de volledige aandacht.

De H. Alena wordt in de Sint-Ambrosiuskerk van *Dilbeek* 'sinds menschenheugenis' aangeroepen tegen allerlei oogkwalen, niet tegen tandpijn of voor tandverwerving. Op 9 februari 1992 kregen wij er van de pastoor Marc Gheijzen (° Lauwe) een boekje met het "Het Leven van de H. Alena", geschreven door Luc Indestege in 1949. Naast het beeld van de heilige martelares op het rechterzijaltaar lag een pakje litanieën met gebed tot de H. Alena, "patrones tegen de oogziekten, geboren te Dilbeek en aldaar godvruchtig vereerd". Ook De Brabantse Folklore van september 1981 (Volksheiligen in het Pajottenland) vermeldt uitdrukkelijk dat de H. Alena in Dilbeek aanbeden wordt tegen oogziekten, in Vorst "tegen tandziekten en heel in het bijzonder tegen moeilijke tandvorming bij kinderen". Gaby Appelmans (° 1945 te Dilbeek en schoonmaakster bij de pastoor aldaar) weet zich nog goed te herinneren dat zij als klein kind samen met haar moeder vanuit Dilbeek naar de H. Alena van Vorst (Sint-Denijskerk) ging om "gemakkelijk en goede tanden te kunnen krijgen ... en ik heb nog altijd een goed gebit!", voegt zij hier trots aan toe. Toch lazen en lezen wij in allerlei publikaties over heiligen nog vaak dat de H. Alena van *Dilbeek* bij tandpijn werd of wordt gediend. Wij citeren "Contactpunt" (Maandblad van het verbond der Vlaamse tandartsen) van januari jl.: "... En wie een gewijde hazelnoot tegen zijn zere kies hield, kon op de hulp van de H. Alena van *Dilbeek* rekenen ..." (getekend T.K. - "De Westhoek" van 10.4.91) En zo worden de fouten maar voortdurend overgeschreven zonder zelf eens te gaan kijken of te gaan luisteren naar de volksmensen! Men vergeet al te gemakkelijk dat volkskunde eerst en vooral veldwerk is ter plaatse.

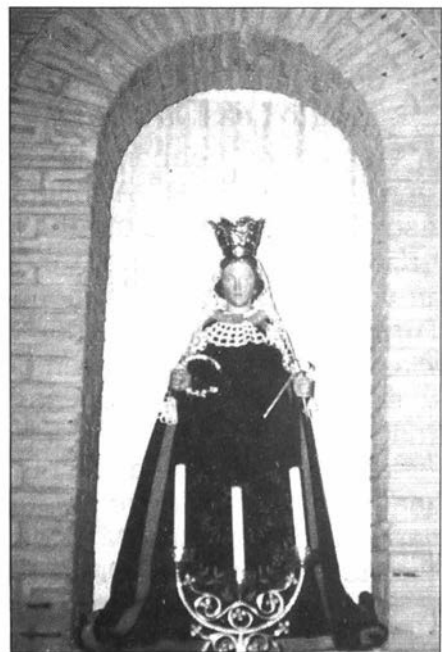
10. **WANGE** (deelgemeente van Landen): Transformatie van de H. Apolloniakerk in Kristus-Koningkerk (1947) ... maar de devotie voor de tandheilige bleef tot op heden bestaan, o.m. met het offeren van *zakjes met 32 muntstukjes* ...

Bezoek op 11/4/92.

De kerk van dit kleine Haspengouwse landbouwdorp (300 inw.) had tot op het einde van de Tweede Wereldoorlog de H. Apollonia als voornaamste patrones. Dan werd ze verwoest door een bombardement. Onder impuls van Z.E.H. Mignolet werd reeds in 1947 een volledig nieuwe kerk gebouwd, toegewijd aan Kristus-Koning. Het beeld van de H. Apollonia werd aan de rechterkant op het (nieuwe) zijaltaar geplaatst. De toeloop van eenvoudige mensen uit Wange zelf, uit Tienen en uit andere dorpen in de buurt, zelfs van over de taalgrens (tot 1963 behoorde Wange bij de prov. Luik - zo is het tweetalige altaarkleed te verklaren), bleef aanhouden.

Tot voor enkele decennia kwamen er vooral op 9 februari veel mensen naar de kerk ... en naar *Wangekermis!* Van een overrompeling van volk is nu geen sprake meer, maar toch wordt er op de feestdag van de H. Apollonia nog *een noveen* gehouden, d.w.z. negen dagen lang wordt er een plechtige mis met verering van de relikwie t.e.v. de tandheilige opgedragen. Dit wordt meegedeeld in het lokale parochieblad.

In de loop van het jaar krijgt de pastoor, Z.E.H. Theo Gielen, nog vaak bedevaarders op bezoek, hij schat zo'n 85 à 100 'gevallen' per jaar. Hij dacht trouwens, toen wij bij hem in de pastorie aanbelden, dat het (weer) iemand was, die de sleutel van de kerk kwam vragen om er de H. Apollonia te vereren ... Meestal gaat het, volgens de pastoor, echter om moeders *met kinderen* (soms zelfs baby's), die "voor een gaaf gebit van hun peuter(s)" een kaars willen branden - de novenekaars (120 fr.) stelt een Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes voor ... - en een plastieken zakje met 32 "frankskes" of halve "frankskes" op het Apollonia-altaar neerleggen.

De Kristus-Koningkerk te Wange en het beeld van de H. Apollonia.

Zoals wij dit in Tienen (Sint-Germinuskerk) en in Hakendover hoorden vertellen, hebben de bedevaarders ook hier het geld in de plastieken zakjes thuis al op voorhand 'klaar' gemaakt, d.w.z. geteld. Z.E.H. Theo Gielen, die al jarenlang pastoor is van Wange, onderstreepte dat hij altijd heeft horen zeggen dat men de kleinste muntstukjes moet offeren, die op het ogenblik bestaan, d.w.z. in onze tijd "frankskes" of halve "frankskes" (vroeger: centiemmen!). Is dit een symbool voor de kleinste tanden van de kinderen of wil de traditie, dat men de eenvoudige bedevaarders niet op kosten jaagt?

De pastoor houdt in zijn kerk een pak groene 'prentjes' ter beschikking van de bezoekers met afbeelding van het beeld van de H. Apollonia van Wange, met een korte schets van haar leven en met *een gebed* tot de tandheilige, dit alles zonder bronvermelding of datum, maar het is duidelijk dat de teksten van het "nieuwe" prentje teruggaan op een oude litanie van vóór 1947 (welke in ons bezit is). Ten slotte wordt vermeld dat men te allen tijde *een noveen* t.e.v. de H. Apollonia kan doen door negen dagen lang het Onze Vader, Weesgegroot en het hogergenoemde gebed te bidden, en dat er in de kerk een 'heilige relikwie van de heilige Apollonia, patrones tegen de tandpijn, berust.'

Een broederschap, d.w.z. een inschrijvingsschriftje, bestaat volgens de pastoor in Wange niet, de uitdrukking "zijn tandpijn verkopen" kent hij evenmin.

Het mooie Apolloniabeeldje in de kerk is in heel goede staat. Z.E.H. T. Gielen liet het na een kleine brand in de kerk in 1984 samen met een aantal andere beelden grondig restaureren, met succes.

11. **WOLVERTEM** - gehucht *Meuzegem* (deelgemeente van Meise).

Van zuster Apollonia, die geen tandpijn meer heeft ...

Bezoeken op 21/12/90 en 16/3/92,

op 1/11/90 bij zr. Apollonia (Vergauwen) te Bonheiden, Klooster, Zwarte Leeuwstraat.

In Vlaanderen hebben talrijke zusters, die afkomstig zijn uit een parochie, welke de H. Apollonia als voornaamste patrones heeft, de kloosternaam van de tandheilige gekozen. Dit gebeurde dus niet omdat ze zelf voortdurend met tandpijn geplaagd zaten. Voor Mol-Achterbos en voor Appels (Dendermonde) is dit opvallend, in mindere mate voor Turnhout-Zevendonk, voor Stene (Oostende) e.a. Zuster Apollonia, alias Josephine Vergauwen (° Bornem 1914), is hierop een uitzondering ... en unicum! Ze kreeg de naam Apollonia om van haar kronische, knagende tandpijn af te geraken. In een brief van 19 november 1990 schreef ze voor ons haar "curriculum vitae" als kloosterlinge. Wij laten haar hierbij zélf aan het woord: "... Ik ben binnengegaan in de Congregatie Dochters van Maria in Willebroek op 29 augustus 1932. De kloosternaam APOLLONIA heb ik eigenlijk zelf niet gekozen - de Eerwaarde Moeder heeft me voorgesteld om aan de H. Apollonia te beloven, als ik geen tandpijn meer zou krijgen, dien naam te dragen. Van andere zusters met de naam Apollonia, weet ik niets.

Wij hadden toen dien tijd 16 bijhuizen. Er waren in de jaren 1935 drie huizen in *Wolvertem*: een kostschool voor jongens van 3 tot 12 jaar, een dorpschool voor meisjes, en een rusthuis voor enkele oudjes. Dat huis behoorde aan de gemeente, maar onze zusters waren daar werkzaam. In 1933 ben ik dan gekleed als novice, d.w.z. ik kreeg het kloosterkleed, en in 1934 ben ik geprofest. Een prentje van mijn professie hebben wij niet gehad en ook niet van mijn kloosterjubilee. Daar kan ik u dus niet aan helpen.

Van na mijn kleding in 1933 heb ik geen tandpijn meer gehad.

Van 1935 tot 1944 was ik in de kostschool voor kleine jongens. Vanaf 1944 stond ik in Essen, waar ik mijnheer den deken, Z.E.H. C. Gommeren, leerde kennen ...

Het feest van de H. Apollonia op 9 februari is altijd gewoon voorbijgegaan. Ik heb haar wel dikwijls aanroepen en haar gebeden. Ik heb nog altijd een litanie van de H. Apollonia van *Meuseghem*, d.i. een deelgemeente van Wolvertem (red.: een gehucht!), waar ze door velen wordt vereerd en aanroepen. Ik heb nooit een beeldje van de H. Apollonia gehad, ook geen boekje met haar leven. Op haar feestdag wensten alle zusters mij een zalige feestdag.

Vanaf 1935 tot nu, hier in Bonheiden, heb ik altijd in de keuken gewerkt. Ik hoop, mijnheer, dat deze informatie u een beetje kan helpen. Ook de beste groeten aan uw Deken, mijnheer Gommeren. Zeer genegen, *Zuster Apollonia - J. Vergauwen*;"

Z.E.H. Beckers, de huidige pastoor van Meuzegem (*Wolvertem*), bezit nog een pak litanieën t.e.v. de H. Apollonia. Het zijn dezelfde, die vóór de Tweede Wereldoorlog bij het beeld van de tandheilige in de kerk van Onze-Lieve-Vrouw Boodschap lagen - cfr. zuster Apollonia (*supra*). De pastoor geeft er ons één, maar onderstreept dat er wellicht geen tandpijnlijders meer naar Meuzegem komen. Hij kent hier overigens zelf de mensen niet zo goed: hij is afkomstig van Hasselt en hij is tevens aalmoezenier van het rusthuis in Bornem zodat hij niet vaak 'thuis' is en de kerk altijd dicht is (beh. voor de diensten). Er staat nog wel een beeld van de H. Apollonia in de kerk, maar volgens de pastoor is het, kunsthistorisch gezien, waardeloos. Het is uit 'veelkleurig' plaaster gemaakt te Brussel door de firma Vandervliet, welke heiligenbeelden als friet vervaardigde ... of bakte!

Mevrouw Van Campenhout, die vlak bij de kerk woont, beweert dat het beeld van de H. Apollonia op haar feestdag (9 februari) nog steeds achteraan in het midden van de kerk wordt geplaatst en met elektrische 'kaarsen' wordt versierd. De kerkgangers vinden die dag tevens litanieën van de tandheilige bij het beeld, die ze mee naar huis kunnen nemen.

Mevrouw April, die de pastoor een tijd lang hielp, stelt dit in vraag. Volgens haar gebeurt er sinds 1990 op 9 februari niets speciaals meer. Een toeloop van volk, zoals er voor W.O. II en ook nog kort daarop bestond, is er nu in elk geval op Apollonia's feestdag niet meer in Meuzegem. Het feit dat de parochie het in de jaren '80 vaak en zelfs eens gedurende vijftien maan-

Lam Gods, dat de zonden van de wereld
wegneemt, *ontferm U over ons.*

Christus, *aanhoor ons.*

Christus, *verhoor ons.*

Heer, *ontferm U over ons.*

Christus, *ontferm U over ons.*

Heer. *ontferm U over ons.*

Onze Vader, enz...

Bid voor ons, H. Apollonia.

R. *Opdat wij de beloften van Christus
waardig worden en bevrijd wezen van tand-
pijn.*

Gebed tot de H. Apollonia

Luisterrijke maagd en martelares, heilige Apollonia, gij hebt met een wonderlijke gelatenheid overgrote smarten doorstaan, toen men, om het belijden van het waar geloof, Uwe tanden met geweld uitrukte. Bid voor ons, opdat wij, indien het tot onze zaligheid strekt, van tandpijn gans bevrijd wezen of ten minste door de goddelijke genade zo gesterkt worden, dat wij die pijn uit liefde tot God geduldig verdragen. Door Uwe voorspraak, behoed ons voor die plaats waar het is eeuwig wenen en knarsen der tanden. H. Apollonia, bid voor ons. Amen.

HEILIGE APOLLONIA

Patrones tegen de Tandpijn

van wie de relikven een voortdurende stroom van
vereerders trekt in de parochiale kerk van Meusegem.

den zonder pastoor heeft moeten doen, was niet bevorderlijk voor de volksdevotie, aldus onze informanten.

Uit onze enquête in de naburige gemeenten konden wij afleiden dat 'vroeger' vele mensen uit Merchtem, Meise, Mollem, Brussegem, enz. gingen 'beewegen' naar de H. Apollonia van Meusegem, tegen tandpijn.

12. **ZEMST** - Rusthuis of Bejaardentehuis *Relegem* (Hoogstr. 69). Recent *bedevaartvaantje* van Sint-Apollonia (1983) maar het moet kritisch gelezen en bekeken worden ...

Bezoeken:

tweemaal in het Rusthuis *Relegem* (contact met dhr. Peeters, directeur, en enkele van zijn medewerkers)

tweemaal aan dhr. André ver Elst (E. Tinelstr. 8, Zemst)

aan zr. Hilda te Essen (Rustoord Sint-Michaël), 4/6/91, en aan de zusters Alma en Mariëtte in het rusthuis Roosdaal te Pamel, 9/2/92 én 15/2/92.

Wie in de volkskunde Zemst zegt, denkt onmiddellijk aan André ver Elst (°1935). Al in zijn 'jeugdwerk' *Folkloristische Tijdspiegel van België* (1962) refereert hij op 9 februari o.m. naar Zemst, "waar de H. Apollonia al sedert 1893 in het bejaardentehuis Edmond de Ballet of *Relegem* bij de zusters van de Verrezen Zaligmaker vereerd wordt". In 1983 werd daarvan een papieren vaantje gemaakt met een fraaie tekening van W. Roels en tekst

van André ver Elst - zie Renaat van der Linden: *Bedevaartvaantjes, Volksdevotie rond 200 heiligen op 1.000 vaantjes* (Brugge, 1986). Eerst stonden de drie zusters, Alma, Mariëtte en Hilda, die jarenlang de tandpijnlijders aan de deur van het bejaardentehuis 'opvingen', op het bedevaartvaantje weergegeven. En de tekst luidde: "... Een verpleegzuster overleest er de lijdende met een kort gebed: ..." De algemene overste van de zusters van de Verrezen Zaligmaker te Sint-Niklaas ging met de voorstelling en de tekst echter niet akkoord en dhr. André ver Elst diende de verspreiding van de pas gepubliceerde vaantjes dadelijk in te trekken (1983). Kort daarop bracht hij een nieuwe versie op de markt, waarin de tekening van de drie zusters vervangen werd door drie bejaarden, bekende 'types' uit Zemst, en waarbij de tekst nu luidt: "... Men overlas er devoot de lijdende met een kort gebed ... De bedevaarders zijn vooral inwoners van Zemst en passerende fooreizigers. ..."

Om dit alles beter te kunnen verifiëren, zochten wij met het originele en gewijzigde bedevaartvaantje in de hand de drie zusters op, die gedurende vele jaren (na W.O. II) de Apolloniadevotie in Relegem in stand hebben gehouden. In 1987 verliet de laatste zuster definitief het rusthuis. Het is hierbij frappant dat nooit één bepaalde zuster de taak toegewezen kreeg om tandpijnlijders 'op te vangen'.

Zuster Hilda, van 1965 tot 1986 te Zemst (° Sint-Niklaas), is nog steeds actief in het Rustoord Sint-Michaël te Essen. Het laatste jaar van haar verblijf te Zemst noteerde ze nog een 12-tal 'gevallen' - dus één per maand, gemiddeld - van mensen, die mét hevige tandpijn naar Relegem kwamen. Zij gaf dan een litanie en een "prentje" van de H. Apollonia aan de tandpijnlijder, resp. tandpijnlijdster. De 'patiënt(e)' moest vervolgens *samen met de zuster een novene doen*. Zuster Hilda heeft in deze

kontekst altijd goed onderstreept dat hij/zij *elke* dag dat gebed (bij de litanie t.e.v. de H. Apollonia) *volledig* moest bidden. "Anders kan de novene geen effect hebben", zo voegde zij er telkens aan toe. "Na die negen dagen moest de tandpijn verdwenen zijn", aldus zuster Hilda. De zusters in Relegem bezaten geen relikwie van de tandheilige, wel stond er een beeld van de H. Apollonia in de wachtkamer van het rusthuis, dus niet in de kapel zelf. Zr. Hilda heeft weliswaar bezwaren tegen de tekst van dhr. André ver Elst (cfr. infra), maar zij zelf heeft nooit stappen ondernomen om de originele versie te verbieden.

Zuster Alma (° 1908) en zuster *Mariëtte* (° Kessel-Lo, 1919, van 1949 tot 1986 in Relegem, daarna te Waarloos) verblijven sedert 1989 allebei in het Rusthuis Roosdaal te Pamel. Met zr. Alma was het moeilijk een gesprek aan te knopen, met zr. *Mariëtte* konden wij nog goed praten. Deze had heel wat aan- en opmerkingen bij de tekst van André ver Elst op het bedevaartvaantje (zowel van het originele als van het gewijzigde):

- 1) "De bedevaarders zijn vooral inwoners van Zemst en passerende foorreizigers": volgens de zuster waren de bedevaarders vaak tandpijnlidders of moeders met (wenende) kinderen uit Zemst, maar ook uit Vilvoorde, Eppegem, Hofstade, Mechelen, Humbeek en Hombeek, enz. Of er ook veel foorreizigers bij waren, kon de zuster ons niet bevestigen. Zeker vóór 1965 klopte gemiddeld *elke week* iemand bij de zusters in Relegem aan.
- 2) Bij het citeren van het woord "overlas" was de zuster enigszins verontwaardigd omdat zij hierbij dadelijk aan bijgeloof dacht. "Overlezen, mijnheer, dat hebben wij zeker in Zemst NOOIT gedaan!" benadrukt ze. "Wél deden wij *samen met* de tandpijnlidders *een noveen*, d.w.z. negen dagen lang baden wij elke dag een Onze Vader en een Weesgegroet t.e.v. de H. Apollonia." De bezoekers kregen van de zuster ook een geplooid litanie mee ter ere van de H. Apollonia "patrones tegen pijn aan tanden *en tandvlees*", met een gebed en korte 'vita' van de tandheilige, gedateerd op 20 oktober 1939 *te Gent*, fr. Caelestinus a St Jos., cens. libr. De zusters hebben nu nog zo'n litanie in hun gebedenboek zitten.
- 3) Het gedicht op het bedevaartvaantje: Sinte-Apollonia, die het tandchagrijn verlicht, van wie u komt eren in de Baillets gesticht, enz., is bij *geen enkele* van de drie zusters gekend. André ver Elst beweert dat hij dit vers op een oud stencil (in Zemst) gevonden heeft. Het dateert wellicht van vóór de Tweede Wereldoorlog, van vóór de tijd van de drie zusters, aldus de volkskundige. Ook het woord "overlezen" zou bij oudere Zemstenaars i.v.m. tandpijn nog gekend geweest zijn.

Voor het "doen van een noveen (of novene)" en voor de litanieën vroegen de zusters nooit een bepaalde bijdrage. Wat ze hiervoor kregen, gaven ze dadelijk door aan moeder overste van het bejaardentehuis (Relegem). Deze liet er door een pater-minderbroeder (van Mechelen) in de kapel van het rusthuis regelmatig missen t.e.v. de H. Apollonia mee opdragen.

Zuster Mariëtte (en zuster Hilda) kent het begrip "broederschap" en de uitdrukking "zijn tandpijn verkopen" niet, alhoewel op de geplooid litanie toch duidelijk sprake is van de broederschap van de H. Apollonia (met aanbevelingen voor een vroom en godsdienstig leven). Beide zusters herinneren zich nog wel dat zij in een bepaalde periode - vóór 1965? - een schriftje hebben bijgehouden, waarin ze de namen noteerden van de personen, voor wie zij een novene moesten houden. "Zovelen waren er toen ... Wij zouden het anders wel vergeten zijn", voegt zuster Mariëtte hier aan toe.

Over een konflikt met dhr. André ver Elst weten de zusters in Pamel niets. Of de devotie voor de H. Apollonia te Zemst nu volledig verdwenen is, staat niet honderd procent vast.

Dhr. Peeters, leken-direkteur van het rusthuis, bezit nog een aantal litanieën en prentjes van de H. Apollonia, hier achtergelaten door zuster Hilda, toen ze uit Zemst wegging (1986). "Vanaf 1987 hebben wij hier niemand meer op bezoek gekregen met tandpijn", aldus de direktieur. Julia-van-de-keuken, die al meer dan dertig jaar in Relegem werkt, beweert dat er sedert 1987 toch enkele tandpijnlijders in het rusthuis hebben aangeklopt, maar dan buiten weten van dhr. Peeters of toen hij er niet was ... Met Julia schuimden wij op 16/3/92 heel de zolder van het Relegem Gesticht af op zoek naar het beeld van de H. Apollonia. Maar tussen de talrijke heiligenbeelden, alle in plaaster, konden wij geen Apollonia aantreffen. Julia maakte er geen drama van. Zij wees ons op de tekening van W. Roels op het bedevaartvaantje en zei dat de H. Apollonia van Relegem er inderdaad zo heeft uitgezien. Een afbeelding op papier, dat schiet er dus nog over van een lange, levende volkstraditie voor Sint-Apollonia in Zemst. De V.T.B.-V.A.B., afd. Zemst, denkt er wel aan het vaantje opnieuw te laten drukken ...

* * *

Zoals gewoonlijk (cfr. vorige bijdragen) citeren wij, in alfabetische volgorde, hier nu de andere plaatsen in Vlaams-Brabant en Brussel, waar wij geweest zijn, maar waar de devotie voor tandheiligen niet meer leeft of waar ze nooit bestaan heeft.

Asse, Kruisborrekapel: er staat daar weliswaar een beeld van de H. Apollonia, maar volgens onze informanten was er hier nooit een verering voor de tandheilige, wel voor het *H. Kruis* met "de weg om doen". Mevrouw Eugenie Verdoodt (° Asse, 1922) ging tegen tandpijn altijd *naar Meldert*.

In de Sint-Jan-de-Doperkerk te Ossel, een gehucht van Brussegem, staan volgens de "Gids voor Vlaanderen" (V.T.B.) van 1985 beelden van Apollonia, Barbara, enz. - 17de eeuw! - maar wij vonden ze niet. De pastoor van Brussegem denkt dat ze alle gestolen zijn ...

Voor **Brussel** was dhr. F. Stacino (° 1912), klassikus en ere-leraar van het Kon. Ateneum - Brussel, ons een uitstekende leidsman. Van 1955 tot 1970 was E.H. Paul Robijns (Rusthuis S. Monica, Blaesstr.) verbonden aan de Finisterraekerkerk. Er leefde daar toen nog een Apolloniaverering. Vooral naar aanleiding van het doopsel werd met de baby een gebed gezegd voor het beeld van de H. Apollonia, dicht bij het hoogaltaar, opdat de kinderen niet te veel last zouden hebben bij het doorbreken van de eerste tanden ... Bij de (nu frankofone) paters dominikanen aan de Renaissance-laan staat in de kerk achteraan nog altijd een beeld van de H. Apollonia, maar zonder offerblok; bij de H. Antonius aan de andee kant branden permanent kaarsen en wordt er nog veel geld geofferd. De devotie tot de tandheilige, welke vroeger gepaard ging met de verering van de relikwie, met een speciale zegening met *Sint-Apolloniawater*, met litanieën, prentjes, broederschap, enz. is volgens broeder Tomas (12/4/92) het vermelden niet meer waard. Enkele paters verwezen er ons "naar Gent" (bij de paters)! In de Sint-Vincentiuskerk van Evere was er tot in de jaren '50 op 9/2 nog een grote verering voor de tandheilige. "De bedevaarders wilden het beeld voortdurend aanraken en liepen er vaak rond", aldus Z.E.H. Karel Van Deun. Maar nu is er al vele jaren niets meer. Het beeld van de H. Apollonia staat nog wel achteraan in de kerk.

Of Sint-Vincentius in **Buizingen** ooit aangeropen is geweest tegen tandpijn (cfr. Maarke-Kerkem), konden wij niet achterhalen.

Mevrouw Paula Deneyer hielp ons bij ons veldwerk in **Dworp** en **Lot**. "Het kapelleke van pijn (in de) tanden" aan de Sollenberg trekt geen tandpijnlijders meer aan. Tot voor enkele jaren kwamen de burens er o.l.v. de pastoor van Lot, Z.E.H. Stoops, in de meimaand nog samen om te bidden ... maar nu heeft Lot geen parochiehoofd meer (21/2/92).

Als kleine jongen ging docent Nieuw-Grieks, K. Imbrechts, vanuit Nederokkerzeel, aan de hand van zijn moeder, 'bewegen' naar het Apollonia-beeld in de Sint-Pieterskerk van **Kwerps** (Erps-Kwerps). Dat zou nu niet meer gaan, want het beeld van de tandheilige staat er niet meer.

"De H. Wivina (kapelin **Groot-Bijgaarden**) is voor alles goed, aldus broeder Jan, tegen *alle* kwalen, zowel onder de mensen als onder de dieren. Men brandt hier zelfs tot 60 kaarsen *per dag!*" Of de heilige ook tegen tandpijn aangeropen wordt, wist hij niet met zekerheid te zeggen. Volgens Z.E.H. Victor Van den Heuvel te **Houwaert** (Tielt-Winge) krijgt Onze-Lieve-Vrouw op de Roeselberg er de volle aandacht. Het beeld van de H. Apollonia, waarvan men geen enkel 'archiefstuk' bezit, staat er nog, maar wordt niet meer vereerd. Een tiental jaren geleden kreeg de oud-pastoor de laatste tandpijnlijder aan de deur: ten einde raad - de persoon in kwestie was bij vele tandartsen geweest, maar de pijn bleef aanhouden - wendde hij zich tot de H. Apollonia op de Roeselberg. De 'patiënt' was afkomstig van Tienen ...

De Onze-Lieve-Vrouw-Geboortekerk in **Kapellen** (Glabbeek) is prachtig gerestaureerd en ook de beelden, o.m. dat van de H. Apollonia, werden

hersteld of geschilderd ... maar van devotie is geen sprake meer. De kerk is steeds dicht, behalve voor de diensten.

Bij de afbraak van de Sint-Michielskerk te **Keerbergen** (in 1970-72) ging de pastoor, Z.E.H. Slagmolen, nogal voortvarend te werk met het kerkmeubilair. Gelukkig kon de heemkring "De Botermolen" nog een en ander 'redden'. De relikwie van de H. Apollonia is nu in het Heemkundig Museum (Het Kasteel, Gemeentepark) te zien, maar waar is het beeld van "Aplonjke" gebleven, die er vroeger zo vereerd werd?

Te **Leefdaal** ging men (tot aan W.O. II) bij de H. *Hubertus* bewegen tegen razernij en tegen "*dulle tandpijn*" (Dewit, De Br. Folkl., 1951). Dit werd ons door twee oudere personen ter plaatse bevestigd. Ook in Erondegem (Oost-Vl.) werd er met de relikwie van *Sint-Hubertus* gezegend tegen "*dulle tandpijn*" (cfr. bijdrage in O.Z. over Oost-Vlaanderen).

De H. Veronus te **Lembeek** wordt volgens de informatie, waarover wij beschikken (onderzoek ter plaatse), alleen maar aangeropen "tegen ziekten in de kop", dus niet tegen tandpijn.

In de kerk van **Mollem** staat een mooi Apolloniabeeld (de tandheilige is er afgebeeld met een boek in de hand), maar er was nooit een volksdevotie. "Het is hier allemaal de H. Amelberga, wat de klok slaat", aldus de pastoor.

Z.E.H. Tits deelde ons in **Oetingen** mee dat men er bij de zusters in het klooster tot in de jaren zeventig "zijn tanden kon verkopen". Jarenlang hield zuster Gerulfa († 1987) zich hiermee bezig. Oetingen heeft nochtans geen beeld of relikwie van de tandheilige. In 1978 zijn alle zusters verhuisd naar Erpe-Mere.

In **Pepingen** hebben wij alleen verbitterde parochianen ontmoet. N.a.v. de restauratie van het interieur van de kerk en daarna voor het installeren van de verwarming, werden alle (mooie!) beelden weggehaald, de slang van de preekstoel verdween samen met delen van de kommuniebank, enkele harmoniums waren plots niet meer te zien, enz. "Het prachtige beeld van de H. Apollonia stond in een nis, achteraan de kerk. Ze kan dus moeilijk gestolen zijn ..." aldus iemand uit Pepingen. De huidige pastoor, Z.E.H. Alfons Boey, kan over het verleden niet meepraten.

Pater Aubert-Tillo van Biervliet (Abdij Steenbrugge) schreef ons in juni 1991 dat de Zalige **Jan van Ruusbroec** ook aangeropen werd/ wordt tegen tandpijn. Hij baseerde zich hierbij op een tekst van Willem de Vreese uit de "Biographie Nationale" (1907), deel XX, over Ruusbroec. Het gaat hier over "het wegnemen van tandpijn bij een begin van Mechelen, die in het bezit was gekomen van een relikwietand en daarmee op haar zieke tanden had gewreven ..." (De Brabantse Folklore, maart 1981, Jo Wauters, Ruisbroek). Vóór de Tweede Wereldoorlog werd in **Ruisbroek** zelfs een affiche verspreid, waarop te lezen stond: "De koorts- en tandpijnlijders smeecken hem (= Jan Ruusbroec) om genezing". Jozef van den Bogaert, pastoor te Ruisbroek van 1935 tot 1953 en grote Ruusbroecvereerder, *wou* deze devotie ingang doen vinden, maar het is

TE RUISBROEK prov. Brabant
wordt vereerd
de gelukzalige **Jan Ruusbroec**

DE KATHOLIEKE JEUGD
DE JONGE MOEDERS
DE KOORTS- EN TANDPIJNLIDERS,

OP 2 DECEMBER (verjaring van zijn sterfdag)
wordt het feest van den gelukzalige
JAN RUISBROEC
plechtig gevierd in de kerk van Ruisbroek
(Provincie Brabant) :

De morgendmissen : te 6 u. 30, en te 7 u. 30.
De luisterrijke Hoogmis : te 9 uur.
Het Plechtig Lol : te 7 uur.
Gensch den dag : vereering der relikwie van den Gelukzalige.

hem niet gelukt. In Ruisbroek wordt de Zalige Jan van Ruusbroec, samen met Onze-Lieve-Vrouw, door enkele studenten nog wel aangeroepen tijdens de examens, maar meer volksverering kent hij er niet. Ook in Hoeilaart bestaat geen devotie voor Jan van Ruusbroec. Broeder Flor gaf er ons op 5/8/91 in de Sint-Clemenskerk een Ruusbroecmedaille, maar hij onderstreepte dat vooral Onze-Lieve-Vrouw van Welriekende en Sint-Kornelius 'gediend' worden.

In Scherpenheuvel zagen wij alleen maar kaarsen (geen ex-voto's). De Pharaildis- of Veerlekapel in Steenokkerzeel werd in 1971 gesloopt "wegens de herinrichting van het verkeersknooppunt". De H. Veerle werd er vooral op 4 januari aangeroepen tegen kinderziekten, buik- en tandpijn. Volkskundige Jef Lauwers (Perk) deelde ons mee dat zijn vader inderdaad bij de H. Veerle te rade is geweest voor tandpijn.

Nog in de jaren '50 "verkochte de moeder van de toen nog jonge heer Wellens (nu pastoor in Keerbergen), die met tandpijn geplaagd zat, deze pijn bij de zusters te Testelt". Onlangs kregen wij er van zr. Hélène een litanie met de statuten van de Broederschap van de H. Apollonia (met kerkelijk goedkeuring van 1959!). Er staat geen beeld van de tandheilige in de kerk of het klooster, ook heeft men er geen relikwie. De vorige 'patiënt' zou zich, volgens de zuster, vijf jaar geleden hebben aangeboden!

Volgens pater Van Wassenhove, dominikaan te Gent (zie onze bijdrage over de prov. Antwerpen bij Lier), hebben de predikheren in Tienen niet de H. Apollonia gepropageerd, maar wel de H. Agata, aangeroepen tegen borstkwalen en tegen brandgevaar (en toch brandde de Begijnhofkerk van de dominikanen te Tienen bijna volledig af ...). "Dit is toch wel een overtuigend bewijs, aldus pater Van Wassenhove, dat de orde der

De Broederschap van de H. APOLLONIA, opgericht in de kerk van Testelt op 12 maart 1946, legt geen plichten op. Om de machtige bescherming van deze Heilige des te beter te bekomen, wordt er enkel aangeraden eens binnen de week driemaal het «Onze-Vader» en het «Wees-gegroet», ofwel bovenstaande litanie te bidden.

Men kan zich altijd laten inschrijven tegen 5 F per jaar, in de sakristie van voornoemde kerk, waar de relikwieën van de H. Apollonia vereerd worden; of bij de Eerwaarde Zusters van het klooster dicht bij de kerk.

Jaarlijks wordt, op de feestdag van de H. Apollonia een plechtige mis gezongen voor het geestelijk en tijdelijk welzijn van de betalende leden.

Bij het afsterven van een lid, dat zijn bijdrage regelmatig betaald heeft, zal een plechtige dienst gedaan worden, tot lufenis van zijn ziel, zo dra mogelijk na het bericht van zijn afsterven ontvangen te hebben.

Met kerkelijke goedkeuring 11-2-59.

M
is in de Broederschap der H. Apollonia
ingeschreven de _____ 19 _____, nr....

BROEDERSCHAP

VAN DE

H. Apollonia

OPGERICHT IN DE
PAROCHIEKERK VAN DE H. PETRUS

TE TESTELT

LITANIE

Heer, ontferm U onzer.
Christus, ontferm U onzer.
Heer, ontferm U onzer.
Christus, hoor ons.
Christus, verhoor ons.
God, hemelse Vader, ontferm U onzer.
God, Zoon, Verlosser van de wereld, ontferm U onzer.
God, H. Geest, ontferm U onzer.
H. Drieëldigheid, één God, ontferm U onzer.
H. Maria, Koningin der Maagden, bid voor ons.
H. Apollonia, bid voor ons.
Lielic van zuiverheid, bid voor ons.
Welriekend kruid van ootmoedigheid, bid voor ons.

dominikanen geen speciale verering had of heeft voor de H. Apollonia. Anders had ze deze ook in Tienen ingevoerd." Dit argument kan ons echter niet volledig overtuigen. Toen de dominikanen in 1844 in Tienen aankwamen, troffen zij er in de Sint-Germanuskerk wellicht al een bloeiende volksdevotie voor de H. Apollonia aan. Om die reden hebben de paters dan maar de patrones van de stad Tienen, de H. Agata, als beschermheilige genomen. Agata én Apollonia worden trouwens in de ikonografie vaak samen afgebeeld (ze hebben allebei een tang in de hand ...). Archiefonderzoek in *Tienen* zelf ... en in *Bologna*, van waaruit de devotie van de H. Apollonia naar *Gent* werd gebracht (cfr. onze bijdrage over Oost-Vlaanderen in O.Z.), zou hier zonder twijfel meer opheldering kunnen brengen. Het staat o.i. buiten kijf dat de dominikanen in Vlaanderen een grote rol hebben gespeeld bij de Apolloniakultus en het gaat beslist niet over 'individuele gevallen (of paters)' zoals pater Van Wassenhove altijd wil benadrukken.

De hoogbejaarde vader van E.H. Saelens uit Erps-Kwerps heeft ons tot tweemaal toe meegedeeld dat "zij voor tandpijn naar Tildonk bij de H. Apollonia gingen beewegen". Onderzoek ter plaatse bij de pastoor en bij de zusters ursulinen leverde niets op. Alleen deelden enkele oudere mensen er ons mee dat men vanuit Tildonk naar de kerk van het Groot Begijnhof te Leuven ging, indien men tandpijn had.

In *Zoutleeuw* ten slotte staat volgens Z.E.H. E. Vandeput, auteur van een boek over de Sint-Leonarduskerk, een z.g. beeld van de H. Apollonia in de kerk. Het is helemaal niet zeker dat het hier om een Apolloniabeeld gaat, want ze heeft de gekende attributen niet in de hand. In *Zoutleeuw* was trouwens ook nooit een volksdevotie voor de tandheilige.

april 1992, Hervé DARAS

Gen. Lemanstraat 94, 2600 Berchem (Antw.), tel. 03/239.75.73

AKTIVITEITENVERSLAG K.B.O.V. 1991

Bestuur:

Naast de regelmatige bijeenkomsten van het Dagelijks Bestuur, kwam de volledige Raad van Bestuur 10 maal bijeen om de werking van de Bond gestalte te geven en aandacht te besteden aan de problemen waarmee de verenigingen voor volkskunde in het algemeen en de Bond in het bijzonder worden gekonfronteerd.

Daarenboven hadden een 4-tal overlegvergaderingen plaats met de andere Vlaamse volkskundige verenigingen met als doel de oprichting van een Vlaamse Volkskundige Federatie.

Ook de financiële commissie kwam 2 maal samen, dit ter voorbereiding van de begroting en ter tussentijdse controle op de besteding van onze geldmiddelen.

Om onze begroting in evenwicht te houden werd het basislidgeld verhoogd met 50 F.

Algemene ledenvergadering:

De algemene ledenvergadering had plaats op 18 juni 1991.

De vergadering werd opgeluisterd door een gelegenheidstoespraak en een uiteenzetting van R. van der Linden over het gebruik van brandende kaarsen bij verkoop, verpachting en verhuring.

Buitengewone algemene vergadering:

De buitengewone algemene vergadering had plaats op 10 december 1991.

Bij deze gelegenheid werd de begroting 1992, zoals voorgesteld door de begrotingscommissie en goedgekeurd door de Raad van Bestuur, bekrachtigd.

Studienamiddagen:

De Bond richtte 2 studienamiddagen in:

1. "Contrareformatie in Vlaanderen"

Dit kolloquium had plaats op 20 maart 1991 in het Seminarie voor Etnische Kunst, afdeling Volkskunde van de R.U.G. Spreker was Prof. Dr. Alfons K.L. Thijs.

Tal van thema's kwamen aan bod, zoals de positie van de arbeider in de late 16de eeuw, de middelen van de geloofsverdediging, de handlangers van de duivel, de volksmassa, het veranderende cultuurpatroon enz.

Er was ruim tijd voor bespreking en inbreng van thema's door een 40-tal aanwezigen.

2. Kolloquium "De wereld vergaat" en "Het Laatste Oordeel": geïllustreerde voordracht over Laatste Oordeelafbeeldingen met historische en volkskundige achtergronden.

Sprekers:

- Renaat van der Linden
- Karel Fonck

Het kolloquium had plaats op 13 november 1991, eveneens in de R.U.G. en genoot de belangstelling van 32 aanwezigen.

Publikaties:

1. Driemaandelijks tijdschrift "Oostvlaamse Zanten"

Ons huisorgaan verscheen 4 maal, met een oplage van 750 exemplaren, over een totaal van 276 bladzijden, met een overvloed aan illustraties.

De redaktieraad vergaderde regelmatig ter bespreking van inhoud en vormgeving.

Uit de inhoud:

- Volkskunde algemeen: bibliografie, verenigingen, congressen, musea, tentoonstellingen;
- id.: grondslagen, methodiek.
- Voorwerpen:
 - bedevaartlepels- en vaantjes; verhuring, verpachting, verkoping bij brandende kaarsen; pelgrimstekens; devotionalia.
- Tekens en uithangborden.
- Techniek, beroepen, kunst, nijverheid.
- Volkspsychologie, volkstypen: Gustaaf (Pierke) De Puydt, John Lundström.

- Klederdracht, sieraden.
- Voeding.
- Zeden, gebruiken, levensloop, kalendergebruiken, feesten, spelen: de H. Apollonia tegen tandpijn; de sekretarressendag; de rattenschieting te Zaffelare; de zeewijding te Wenduine.
- Sociale en rechterlijke volkskunde.
- Volksgeloof, mytologie, volksdevotie, toverwereld: pelgrimstekens in de Zuidelijke Nederlanden; votiefmonumenten van molenaars in Z.O.Vlaanderen.
- Volksgeneeskunde: heilkunde in Vlaanderen door de eeuwen heen.
- Volkspoëzie, lied, rijmen, spreuken, opschriften.
- Muziek, dans, instrumenten, uitroepen: marktliederen, rolzangers en volkse poëzie van weleer.
- Volkstaal, spreekwoorden, raadsels, humor, scheldwoorden, spotroepen: het Woordenboek van de Vlaamse dialecten.

Alle facetten van de volkskunde kwamen aan bod.

2. Tweemaandelijks informatieblad "Volkskundige Kroniek"

Het tweemaandelijks ledenblad verscheen 6 maal, eveneens op 750 exemplaren, met een totaal van 40 pagina's. Het is bedoeld als onmiddellijk contactblad voor de leden.

Uit de inhoud: o.m.

- Verenigingsnieuws;
- Aankondiging van kolloquia, tentoonstellingen en manifestaties, voordrachten;
- Kalender van de kantlessen ingericht door onze Kantklub Sint-Katelijne;
- Aanwinsten van onze bibliotheek;
- Een rubriek "vragen en antwoorden".

3. "Gekroonde Honingkoek - Koninklijke Peperkoek"

Dit boek, van de hand van Renaat van der Linden, werd uitgegeven op 500 exemplaren, in eigen beheer van de Bond. Het bevat 168 bladzijden, met 16 vierkleurenreproducties en 240 zwart-wit illustraties.

Bibliotheek

De Bond houdt, mits grote inspanning, een volkskundige bibliotheek in leven.

Deze bibliotheek omvat een 14.000-tal boekwerken, meer dan 800 tijdschriftentitels, een 100-tal lopende tijdschriften en een rijke kollektie grafiek.

Ze staat tweemaal per week gedurende een halve dag open voor het publiek, nl. elke woensdagnamiddag van 14 tot 17 uur en elke zaterdagvoormiddag van 10 tot 12 uur.

Onze bibliotheek is gratis toegankelijk voor de leden. Een fotokopietoestel staat ter beschikking.

Kursussen en lessenreeksen

Onze Kantklub Sint-Katelijne richtte 5 leergangen in van elk 20 lessen in, gespreid over het hele jaar:

- Cluny (2 leerjaren)
- Stropkant (2 leerjaren)
- Russische en moderne kant (1 leerjaar)
- Kursus voor beginners.

Het totaal aantal lessen bedroeg: 100 uur + 4 uur lessen en inkrusteren.

De kantklub organiseerde n.a.v. het treintram-bus weekend op zaterdag 5 en op zondag 6 oktober 1991 demonstraties kantklossen en was tevens aanwezig tijdens de Gentse Feesten in het Museum voor Volkskunde.

De klub nam ook deel aan de kanttentoonstelling in Brugge in de maand augustus.

Het bestuur dankt de leermeesteressen bijzonder voor hun vakkundige toewijding.

Boekenbeurs

De voorbereidselen werden getroffen voor de inrichting van onze 6de boekenbeurs in het voorjaar 1992.

Studiekomitee Reuzen

Marcel Daem verzorgde, zoals zovele jaren in het verleden, ook dit jaar de dokumentatie en de kontakten met een schare geïnteresseerden in binnen- en buitenland.

Alfons De Cockfonds

De Bond bekroonde het werk "Gekronde Honingkoek - Koninklijke Peperkoek" van de hand van R. van der Linden met de tweejaarlijkse Alfons De Cockprijs.

De Raad van Bestuur dankt allen, bestuursleden, bescherm- en steunende

leden, gewone leden, redactieleden en andere medewerkers, adverteerders, verantwoordelijken van de openbare besturen en de media, alsook de ons onbekende belangstellenden en sympathisanten die hebben bijgedragen tot de bekroning van een jaar hard maar vruchtbaar werk.

BALANS per 31.12.1991

<i>Incasso op 01.01.1991</i>		<i>Incasso op 31.12.1991</i>			
kas	0	kas	0		
subkas bibliotheek	24.174	subkas bibliotheek	29.469		
prk	3.395	prk	20.197		
bank	129.925	bank	197.184		
deposito	126.463	deposito	137.076		
A. De Cockfonds	87.006	A. De Cockfonds	90.743		
subtotaal 1	370.963	subtotaal 3	474.669		
INKOMSTEN		UITGAVEN			
07.a	partikuliere leden	349.856	01.c	uitbesteed werk	0
07.b	abonnementen	57.204	02.b	schoonmaak	0
08	advertenties	25.000	02.h	kantoorbehoeften	0
09	verkoop publikaties	71.042	03.a	sekretariaat	118.968
13	exkursies	0	03.c	reiskosten bestuur	3.660
14	huurgelden	9.050	03.d	drukwerk	14.931
16	kursusgelden	20.000	03.e	propaganda	1.800
17	financ. verrichtingen	14.765	03.f	publikaties	573.753
18	giften	64.000	03.g	overige organis.kost	0
19	toevallige baten	56.940	05.a	hulp- & leermiddelen	23.739
20.a	subsidie werking	3.465	05.b	exkursiekosten	0
20.b	subsidie publikaties	80.000	05.c	kursussen	40.857
21	subsidie provincie	70.000	05.d	manifestaties	14.055
22.a	subsidie stad Gent	35.000	06.b	lidgelden	0
22.b	subsidie boekenbeurs	39.662	06.c	prijzen, geschenken	0
			06.e	overige uitgaven	515
	subtotaal 2	895.984		subtotaal 4	792.278
	TOTAAL	1.266.947		TOTAAL	1.266.947

MUSEUM VOOR VOLKSKUNDE - JAARVERSLAG 1991

Traditioneel worden aan het begin van een nieuw jaar veel goede voornemens uitgedrukt. Ook bij de aanvang van 1991 was dit in het museum het geval: het zou een belangrijk jaar worden met o.a. twee tentoonstellingen van hoge kwaliteit, een nieuwe lokatie voor het museumdepot, enz.

Het bekendmaken van het museum, m.a.w. de public-relations, zijn een niet te verwaarlozen element in de dagelijkse werking. Zo werd meegewerkt aan het bekende BRTN-TV1 programma "De Drie Wijzen", werden interviews verzorgd rond het Valentijnsfeest en over het museum in zijn totaliteit. Het jongerenmagazine "Music Leader" bracht een bezoek aan het museum in het gezelschap van de popzanger Johan Lotigiers, terwijl het jeugdblad "Zonnestraal" ons aller Pierke ten tonele voerde. Andere manifestaties die in dezelfde categorie thuishoren zijn de gratis openstellingen van het museum zoals t.g.v. de 'Actie Levenslijn', 'Kom op tegen Kanker', de Paters-holfeesten en het 'Trein-Tram-Bus-Weekend'. Tijdens dit weekend (5-6 oktober) werden gratis poppenspelvertoningen gegeven en verzorgden de kant-werksters van Sint-Katelijne diverse demonstratielessen. Op zondagmiddag werd door Jo De Caluwé, directeur van het Arca-theater, het stuk "Typen" van Cyriel Buysse opgevoerd in de museumkapel. Ook de jaarlijkse meiboomplanting door volksdansgroep "Dulle Griet" lokte heel wat belangstellenden. Terloops kan ook gemeld worden dat in opdracht van het Gentse stadsbestuur de museumgevels in een nieuw kleedje werden gestoken. Deze frisse indruk nodigt op zich reeds uit tot een bezoek.

In 1990 werd het archief van de Orde van de Belleman in het museum gedeponerd en met de medewerking van het museum personeel werd de reizende tentoonstelling "Van Roepers en Bellen" verder uitgebouwd. De wetenschappelijke inlichtingen die verstrekt werden, waren, zoals gewoonlijk, zeer uiteenlopend van aard: levenscyclus, middenstand, armoede, carnaval, teerlingspel, Kamiel D'Havé, buurtfeesten, volksdevotie, specerijen, poppentheaterdecors, loteling, zeemeermin, tondeldoos, enz. Voor de opnamen van de film over Pieter Daens, werden de archieven druk geconsulteerd i.v.m. de levensomstandigheden op het einde van de 19de eeuw.

Inmiddels werd de muziekdoos "Stella" des-

kundig gerestaureerd door G. Vercauter. Sinds 11 september 1991 kunnen wij geïnteresseerde bezoekers opnieuw vergasten op enkele deuntjes uit de "oude doos".

Het depot in het Prinsenhof kon eindelijk verlaten worden voor een betere bewaarplaats in de Lavendelstraat. Met deze nieuwe reserveruimte is het nu ook mogelijk om de overvolle reserves in het museumcomplex geleidelijk aan te ontlasten.

Op het tentoonstellingsvlak dient vooral de erg gesmaakte expo "Kunst met papier. Knip- en snijkunst" (20 juli - 8 september) vermeld te worden. Naast knipwerken uit de eigen verzameling, ontleende het Antwerpse Volkskundemuseum zijn prachtige collectie knip- en snijwerken, terwijl de twee bekendste hedendaagse Vlaamse knipkunstenaars, m.n. Eug. Van den Broeck (Asse) en C. Driessens (Essen) hun recent werk ter beschikking stelden. Daarnaast oogste Mevr. C. Driessens veel succes met haar demonstraties in knipkunst.

De tentoonstelling waar het museum personeel reeds sinds 1990 intensief mee bezig was, "Ratman. Een verhaal van ratten en mensen" (19 oktober 1991 - 26 januari 1992) genoot enorm veel weerklank. Zelfs uit onverwachte hoek kregen wij heel wat respons (TV-station Europe 5, diverse natuurwetenschappelijke tijdschriften, enz.). Voor de eerste maal werd in het kader van een tentoonstelling, in samenwerking met de werkgroep 'Cultuur & Onderwijs' een educatieve werkmap voor het lager onderwijs samengesteld. Ter gelegenheid van deze manifestatie werden 56 rondleidingen gegeven.

Op het vlak van het personeel kan gemeld worden dat A. Eloy na een onderbreking van nagenoeg anderhalf jaar zijn taak - in een deeltijds regime - in de bibliotheek weer heeft opgenomen.

Zoals elk jaar verleent het museum zijn medewerking aan diverse culturele initiatieven en tentoonstellingen: fotoboek "175 jaar Gentse universiteit", "Voor eigen winkel. Honderd jaar middenstand en middenstands beweging in Oost-Vlaanderen", "Gent en de Eerste Wereldoorlog", "Groeten uit 1926. De kunstscène te Gent anno 1926", "De armoede in onze gewesten van de middeleeuwen tot nu" en "Vaststellingen, wondermeisjes en hongerkunstenaars. Een geschiedenis van de magerzucht".

In de loop van 1991 werden een honderdtal nieuwe nummers aan de inventaris toegevoegd. Aan schenkingen noteerden wij een vlag uit 1929 "Philantropie", z.g. "zagemannen", wandspreuken, diploma's, merklappen, prentkaarten 1913, z.g. "botten" voor kemphanen, watersproeier voor een barbier, speelgoed, knipwerk, Engelse muts in Beverse kant, enz. Heel in het bijzonder vermelden wij de schenking van 24 koperen etsplaten door de erfgenamen van A.J. Van Hoecke. Daarnaast noteren we de volgende aankopen: een ring vervaardigd uit de wrakstukken van een neergestorte Zeppelin (Sint-Amandsberg, 1917); schilderijen van R. Buynseraede, L. Du Bar, H. Broeckaert en Huygevelt.

Met de leuze "Nie kloage, nie zoage, nie neute, kom noar 't museetse van de leute"

hebben zoals elk jaar vele mensen de weg naar het museum gevonden tijdens de Gentse Feestweek.

Het Spelleke van de Folklore werd in het begin van 1991 in diepe rouw gedompeld toen op 16 februari de vader van het Gentse Pierke, Gustaaf De Puydt, heen ging. Velen brachten hem een laatste groet, maar de grootste erkenning van zijn levenswerk, merken wij wekelijks in de nog steeds groeiende belangstelling voor "zijn" Spelleke ...

Dat 1991 een topjaar was, kan afgeleid worden uit het recordaantal bezoekers: 74.624. Een dergelijk cijfer kan slechts bereikt worden door de samenwerking van een ploeg enthousiaste medewerkers.

R. Van de Walle
dd. Conservator

BIBLIOTEEK K.B.O.V. - JAARVERSLAG 1991

In april '91 nam bibliotekaris Arnold Eloy ontslag als koördinator van de Dienst Kunstenoverleg van de Stad Gent. Tot augustus '91 werkte hij terug voltijds als bibliotekaris en maakte hiervan gebruik om reeds 1/3 van het grote tijdschriftenbestand (in totaal méér dan 900 titels!) op de zolder van de bibliotheek te ordenen en in beschermende archiefdozen te steken. Vanaf augustus '91 werkt hij deeltijds als bibliotekaris - de andere halve tijd is hij uitgever - zodat de verwerking van de tijdschriften en aanwinsten en de andere werkzaamheden ter ontsluiting van de bibliotheek opnieuw trager verliep.

Archivaris Frans Van Bost was ook terug iedere woensdagnamiddag present en zorgde/zorgt na overleg met de wetenschappelijke staf van het Museum, voor een in hoofdzaak numerologische (nummer van inschrijving van de aanwinst) ordening van de grafische kollekties.

In totaal was de bibliotheek 198 uur ter beschikking van het publiek (126 uur op woensdagnamiddag, 72 uur op zaterdagmorgen), bijzondere afspraken niet te na gesproken.

Het aantal bezoekers, bestuursleden niet inbegrepen, bedroeg 195; samen ontleenden ze 190 publikaties. De fotokopie-

machine zorgde voor 1.930 betaalde kopies; daarnaast deden de Bond en het Museum samen voor .908 kopies beroep op deze service.

Enkele onderwerpen (niet exhaustief) waarover opzoekingswerk werd verricht zijn: Gentse liederen, folklore i.v.m. water, zonnewijzers, snijdende voorwerpen en chirurgisch instrumentarium, knipkunst, begraafplaatsen, winkelinrichting, buurtfeesten, streekdrachten, zangkoren, Gentse ziekenhuizen, bakerpraatjes. De bibliotheek verleende ook zijn medewerking aan volgende tentoonstellingen: "Vastenheiligen, wondermeisjes en hongerkunstenaars" (Museum Dr. Guislain), "Ratman, een verhaal van mensen en ratten" (Museum voor Volkskunde), "Groeten uit 1926" (VDK Spaarbank Gent), "Marcel De Backer: buikspreker en poppenspeler" (EFTC Gent), "Kindervreugde, ontstaan en ontwikkeling van het sociaal toerisme" (AMSAB, tentoonstelling in Nieuwpoort).

Het Bestuur van de Bond dankt allen die door schenkingen of op een andere hulpvaardige wijze de bibliotheek hebben verrijkt of begunstigd!

Arnold ELOY, Bibliotekaris

BOEKEN

Alfons K.L. THIJS. *Van Geuzenstad tot katholiek bolwerk. Maatschappelijke betekenis van de Kerk in contrareformatorisch Antwerpen.* Brepols, 1990, 250, 20 buitentekstplaten.

Vijf jaar geleden verscheen in de reeks Historische Uitgaven van het Gemeentekrediet Van "Werkwinkel" tot "Fabriek", de *Textielnijverheid te Antwerpen einde 15de - begin 19de eeuw*, een visie op het gedijen van deze industrie in de gewijzigde economische omstandigheden en op de wordingsgeschiedenis van het kapitaal. Een paar jaar na de gedegen publikatie van bijna 500 blz. belicht de auteur de wisselwerking tussen kerk en maatschappij in een cruciale periode van onze mentaliteitsgeschiedenis. Antwerpen is opnieuw vertrek- en eindpunt in de turbulente van sociaal-economische, politieke en kulturele transformaties in en rond en door de rooms-katholieke kerk. De stad met een enorm heterogene samenstelling van inwoners, een internationaal commercieel centrum, werd een industriestad met intrinsieke kenmerken: sociale deklassering, proletarisering en toename van sociale ongelijkheid. Tegen de achtergrond van dusdanige transitie en mutatie bestudeert de auteur de religieuze factoren met de diepdoorringende wijzigingen. De studie start met de naam van de stad, een datum en een dubbele punt: als klemtoon en toelicht bij het kernmerk 'Geuzenstad'.

De religieuze verscheidenheid vindt een uitleg o.a. in de belangstelling voor dito literatuur, de uitvinding van de boekdrukkunst, de gunstige bodem voor de verspreiding van ketterijen in een commerciële, industriële en monetaire malaise, zelfs gepaard met hongersnood (1520-21). Immigranten waren vaak wederdopers of zijn ze in de metropool tot die leer overgegaan? Talrijke calvinisten waren reeds gereformeerd voor hun aankomst, gevlucht uit Henegouwen, Artesië, Vlaanderen voor de repressie van Alva. Een protestants 'gevaar' drukte in een verslechterende conjunctuur, o.a. door de stijgende concurrentie in meerdere sectoren door de intensivering der betrekkingen met de Noordelijke Nederlanden. Het protestantisme beleefde een massale verspreiding door het feit dat katholieken hun geloofspunten weinig of niet kenden.

De geestelijkheid wapende zich tegen de geloofsijver der noorderburen door tekort-

komingen in eigen rangen te weren en de voorhanden factoren, parochiale structuur en kloostergemeenschappen degelijk uit te bouwen, een aankweken langs allerlei kanalen van respect voor hiërarchie en sociale orde, in herstel van het leergezag, ontzag voor vorsten en stedelijk oligarchie.

Elk van de zeven hoofdstukken openbaart het voortdurend sporen van een sociaal-economisch geschoold hoogleraar die het kerkelijk leven van de betrokken periode grondig kent en ontleedt in hoogten en laagten, op basis van een uitzonderlijke belesenheid en benijdenswaardige syntesezin.

De archieven van de vierschaar en de privilegiekamer leveren heel wat nieuw materiaal. Uit de verscheidenheid van bronnen puurt A. Thijs allerlei pittige en verrassende details die het geheel tot een aantrekkelijke studie projekteert, met de concrete doorwerking van de contrareformatische ideeën op het gewone kerkvolk, zo langs broederschappen en Maria-sodaliteiten, geleid door de jezuiten. Tal van onderwerpen komen in aanmerking, naast de rol van geestelijken, sekulieren en regulieren, de ambachtsgilden, de devotielectuur in de ruimste zin, de volkskultuur versus de elitecultuur met treffende bijzonderheden, door pracht en praal in kerken en met altaren en kunstwerken. De moeilijkheden met handlangers van de duivel en een ongedisciplineerde volksmassa ontpersen niet alleen de demonologische toverij, maar tevens de prostitutie, waarvan Antwerpen als een centrum bekend was. Ook het vraagstuk van vrijetijdsbesteding wordt raak uit de doeken gedaan.

Een analyse en een syntese van een beroerde periode en een wereldstad, in een crisisperiode die er boven de grenzen van plaats en tijd uitstijgt, in een breukjaar dat een 'Geuzenstad' een 'katholiek bolwerk' geworden is, waar de Contrareformatie beginsels en kiemen van een crisis meetront die in een verre reikwijdte tot doorgedreven sekularisatie leidt. Dit puike boek, met ietwat karige illustratie, zal in alle lagen van de maatschappij belangstellenden boeien.

R.v.d.L.

Anton BLOK. *De Bokkerijders. Roversbenden en geheime genootschappen in de landen van Overmaas (1730-1774)*, Amsterdam: Prometheus, 1991, 457 pp.

Uit mijn vroegste Chiro-jaren herinner ik mij de beklijvende verhalen die men 's winters voorlas. Geschaard rond een zovende petroleumkachel, zo tegen het vallen van de avond, luisterden wij met een heel klein hart naar de geschiedenis van de Bokkerijders: hoe zij in de groep werden opgenomen, verzameld rond een tafel waarop een omgekeerde crucifix en een vetkaars in een geopende dode hand lagen; hoe zij een alleenstande boerderij overvielen, de bewoners knevelden en hun blote voeten in de nog smeulende haard duwden, ...

De Bokkerijders, met Jan De Lichte en Lodewijk Bakelandt vormen ze dé roversbenden bij uitstek, behoren ze tot het collectief geheugen van "Vlaanderen" en werden ze in overtalrijke (volks)boeken gepenseeld en bijgekleurd. De Bokkerijders hebben echter altijd ook dat ietsje meer gehad, een zweem van occultisme, iets bovennatuurlijk dat mogelijk samenhangt met de zeer lange periode - nagenoeg een halve eeuw - waarin ze actief waren.

Diezelfde sfeer hangt over het boek van Anton Blok. De auteur geeft al in de titel aan dat hij in de Bokkerijders meer dan een roversbende ziet, dat hij er *geheime genootschappen* in vermoedt en onderkent. Vermoedelijk, maar wij blijven het tegendeel hopen, is hij zelfs van deze premisse vertrokken bij het uitschrijven van zijn boek.

De studie van Blok is in meer dan één opzicht merkwaardig. Twee derden van de lijvige publikatie bestaat uit een chronologie van de gepleegde misdrijven en van de aanhouding en bestraffing van de daders aan de ene kant, en uit een omstandige biografie van de individuele Bokkerijders aan de andere kant. In het resterende derde - de eerste 182 bladzijden van het boek - schrijft hij zijn bevindingen neer en geeft hij zijn kijk op het fenomeen *Bokkerijder*.

Geen gemakkelijke opdracht, want de Bokkerijders springen binnen de 18de-

eeuwse roversbenden stevig uit de band. Blok besteedt hier jammer genoeg niet de minste aandacht aan, op geen enkele bladzijde in zijn boek wordt verwezen naar andere bendes. Jan De Lichte, Bakelandt, ..., nooit van gehoord? Nochtans had lectuur van wat over die bendes werd geschreven, hem behoed voor een paar wel erg vrijblijvende formuleringen. Misschien had dit hem ook geïnspireerd voor een aantal denkoefeningen die de Bokkerijders minder *geheim* maken dan hij vermoedt. Neem nu de correlatie tussen enerzijds de sterk verbrokkelde territoria waar de bendes actief zijn én het feit dat de inbraken (tijdelijk) stilvallen in periodes van militaire actie. Beide gegevens, zeker het territoriale aspect, worden door Blok zeer degelijk ontleed, maar nergens duidelijk met mekaar in verband gebracht. Wat de Bokkerijders op het eerste gezicht zó verschillend maakt van bijvoorbeeld de Bende van Jan De Lichte, blijkt bij nader toezien gelijklopend te zijn. Roversbenden profiteren van verbrokkeling: in het Land van Aalst werd dat in de hand gewerkt door het af- en aanlopen van vreemde troepen in de jaren 1744-1748, in de Landen van Overmaas was verbrokkeling een dagelijks gegeven, maar werd mogelijk precies in periodes van 'bezetting' een iets grotere 'eenheid' gecreëerd. Dat zou alvast toelaten te verklaren waarom enerzijds de Bokkerijders een halve eeuw lang kunnen opereren én waarom ze precies stilvallen in politiek-militair instabiele periodes. Met het dossier dat Blok samenstelde, moet dit te achterhalen vallen.

De territoriale eigenheid van de Landen van Overmaas kneedden en kleurden de Bokkerijders. Blok onderkent dat terdege. Heel uitvoerig en omstandig weet hij zelfs de familie- en vriendschapsrelaties over al die grenzen en grensjes heen te schetsen en te ontrafelen. De studie van Blok is immers in de eerste plaats een

prosopografisch werkstuk en hij laat niet na in dat verband Stone te citeren: "*the investigation of the common background characteristics of a group of actors in history by means of a collective study of their lives*". Nu veronderstelt zo'n studie ongetwijfeld een bijzonder klare kijk op de leefwereld van die *actoren*, vergt zo'n aanpak een gedegen kennis van de sociaal-economische omstandigheden. En hier laat Blok duidelijk te wensen over. Wie op meer dan één bladzijde letterlijk schrijft dat de demografische caesuur omstreeks 1750 mogelijk te maken heeft met een soort malthusiaanse situatie, is overdreven behoedzaam of heeft geen benul van de sociaal-economische karakteristieken van onze gewesten. Er zijn trouwens nog meer 'eigenaardigheden' door Blok als dusdanig geponeerd, maar in feite algemeen geldende karakteristieken. Hoe men bijvoorbeeld de tijd uitdrukt in "uren gaans", of waarom de bestraffing zo schrikwekkend was. Dat laatste hoefde mijns inziens niet zo breed uitgesmeerd te worden, tenzij de auteur ons meteen een statistiek zou geven van hoe en waarom iemand zus of zo wordt terechtgesteld. Wij blijven echter op onze honger zitten. Ten andere, dat specifieke karakter van de bestraffing mocht best in het achterhoofd van de auteur gezeten hebben wanneer hij respectievelijk de kerkdiefstallen en de eed van de bendeleden onderzoekt. Beiden druisten in tegen het (religieuze) gezag, voor beiden waren specifieke straffen voorzien en beiden genoten ongetwijfeld de belangstelling van het gezagsapparaat. Alvast wat dat laatste betreft, beweert Blok het tegendeel, maar zijn argumentatie kan ons niet overtuigen. En wat de kerkdiefstallen betreft, hierin in de eerste plaats een *subversieve* daad zien, lijkt ons ver gezocht. Men steelt waar er iets te rapen valt, dus ook in kerken. Dat doet Jan De Lichte, dat doen de Bokkerijders. En wordt er al eens 'gespot' met gewijde zaken, dan hoeft dat niet per se een daad van subversie te zijn, voor hetzelfde geld maak je er een overdreven schrikreactie van: ik ben niet bang van het door mijn collectieve geheugen ingelepeld onzaggelijk voor die religieuze attributen, kijk maar: ik bijt op

de hostie, ik drink uit de kelk, ik draag zelf de mis op! Geen subversie, maar zelfoverstijging uit pure angst voor het ongekende.

Nog sterker vind ik het wanneer Blok zonder meer stelt dat de Bokkerijders niet in de eerste plaats op buit belust waren, maar eerder inbraken plegen om het gezag uit te dagen, om de goegemeente een neus te zetten, om hun frustraties bot te vieren. Want, de buit laat meestal te wensen over! Lectuur van studies over andere bendes - ik verwijs liefst naar Jan De Lichte - had alvast duidelijk gemaakt dat in de rauwe realiteit van de 18de eeuw, de dieven zich met (ogenschijnlijk) weinig moesten tevreden stellen. Een pot vet hier, een brood daar, is inderdaad het spreken niet waard. En bij de steeds terugkerende opsomming van gestolen textiel staan we vandaag ook al niet meer stil. Maar zetten we alles uit in zijn context, dan blijkt bijvoorbeeld textiel een heel serieuze buit te zijn: wie zijn enige vest kwijt was moest in zijn hemd lopen of zijn varken dood doen! Bovendien, wat viel er te rapen bij het merendeel van de mensen? Of gelooft Blok aan het fabeltje van de romantische rover die de rijken besteelt en de armen beloont? Een goed onderbouwd overzicht van de slachtoffers en de buit, en het uitzetten van de slachtoffersgroep op de sociale ladder van het gebied zou ons heel wat meer geleerd hebben. Met het uitstekende dossier dat Blok in 'bijlage' afdrukt, moet dat mogelijk geweest zijn. Maar ook hier blijven we in de kou staan.

Blok raakt ongeveer alles aan wat er over roversbenden kan onderzocht worden, maar heel dikwijls rondt hij zijn onderzoek blijkbaar niet af, trekt hij zijn denkpijpen niet door. Het aandeel van de vreemdelingen wordt als irrelevant van tafel geschoven terwijl uit de biografie van Bokkerijders blijkt dat heel wat leden geen autochtonen waren. Ze woonden wel in het gebied, maar waren er niet geboren en getogen en dat moet in die tijd een wereld verschil hebben gemaakt met een *echte* dorpsgenoot. Of het aandeel van de militairen. Uit heel het dossier valt de impact van (ex-)militairen en deserteurs zo af te lezen, maar

erg overtuigend gaat Blok hier niet op in. Nochtans is dit een gegeven dat we ook bijvoorbeeld bij Jan De Lichte terugvinden: een groot deel van de actieve bendeleden zijn deserteurs. Diezelfde analogie vinden we voor een stuk in de beroepen: herbergiers, dagloners, wevers, marskramers, marktzangers, ... het zijn inderdaad die mannen en vrouwen die we in elke bende terugvinden. Datzelfde geldt voor de verwantschapsrelaties: de dief, zijn vrouw of lief, zijn nonkel en tante, zijn vader, zijn broer, zijn verre neef en zelfs zijn goede kennis, allen proberen een slaatje te slaan uit wat één onder hen als uiterst lucratief heeft ervaren. Of allen moeten het hoofd boven water houden en gezamenlijk probeert men er het beste van te maken. Kortom, de Bokkerijders wijken eigenlijk niet zò sterk af van wat voor andere roversbenden geldt. De specifieke geaardheid van het operatieterrein blijkt hier echter wel te zorgen voor 1° een zeer lang bestaan van opeenvolgende bendes, 2° een minder uitgesproken marginaliteit van de bendeleden, en 3° voortrekkers van stand en status die er een slaatje proberen uit te slaan (wordt er in de processen niet uitdrukkelijk opgetekend dat de 'leiders' met het leeuweaandeel van de buit gingen lopen?).

Hoogst eigenaardig blijft alvast waarom de Bokkerijders gedurende bepaalde periodes - blijkbaar ook in jaren waar militaire operaties ontbreken - niets ondernemen, niet één misdrijf begaan of bekennen. Blok geeft ook hier geen antwoord op.

Heeft het met het bronnenmateriaal te maken? In elk geval blijkt zeer veel verloren te zijn gegaan. Zo lezen we in een voetnoot dat van een bepaald dossier dat oorspronkelijk 300 processtukken moet omvat hebben er slechts fragmenten van 24 processen zijn overgebleven. Hoewel, het dossier door Blok samengesteld, en zoals reeds gezegd, een proso-

pografisch werkstuk, moet één en ander allicht hebben kunnen ondervangen.

Dat de Bokkerijders eerder een geheim genootschap dan een roversbende waren, kunnen we ondanks Bloks studie moeilijk aannemen. Zijn boek werpt wel een origineel licht op deze beruchte groep, geeft inzicht in een aantal mogelijke factoren en mechanismen, maar blijft zich te sterk vast in een vermoeden, blijft te stevig klitten aan één enkele denkoefening om revelerend te zijn. Bovendien haalt de auteur slechts de helft van wat tot de mogelijkheden behoorde uit zijn dossier. De lezer offreert hij misschien een kwart. Wat hadden we allemaal kunnen leren uit bijvoorbeeld het letterlijk in kaart brengen van de misdrijven enerzijds en van de verblijfplaats van de bendeleden anderzijds? Waarom wordt zijn zeer uitgebreid dossier niet aangevuld met respectievelijk een nominatim opgave van de daders bij elk misdrijf, en met een opsomming van alle teruggevonden misdrijven per persoon in het biografisch gedeelte? Waarom per misdrijf geen gedetailleerde opsomming van de buit? Of heeft Blok dat zelf allemaal niet bijgehouden en spreekt hij daarom over bijvoorbeeld *honderd* deelnemers aan één inbraak (ooit al eens honderd man in een modaal huis verzameld gezien?), over *geringe* buit en over *subversieve* activiteiten.

Als de Bokkerijders een *vrijkorps* waren geweest, een groep waarvoor de buit slechts bijkomstig was, waarom verklaarde Dirk Herssler uit Neerbeek dan dat hij stopte met zijn poging om een weerbarstige deerne te verkrachten omdat hij *bang was dat de andere complicen alles zoude mede nemen?* Ik weet het niet, Blok vermeldt die zinsnede minstens twee keer in zijn boek, maar ligt er duidelijk niet van wakker. Jammer, het is één van de zovele details die hij negeert.

Danny Lamarcq